

LEREN VAN DE TOEKOMST

Commons en bestaanszekerheid
in theorie en praktijk

‘De commons zijn lang een vergeten sector van onze samenleving en economie geweest. Ze scheppen de ruimte waarin gemeenschappen hun eigen regels schrijven. De commons veronderstellen activiteit, communicatie en democratisch rentmeesterschap. Ze bewegen ons weg van het lineaire denken en het individualisme, richting ecosystemen en sociale relaties.’

Door Stichting Commons Network en Novum, het innovatielab
van de SVB

AMSTERDAM, JANUARI 2021

**LEREN VAN DE TOEKOMST:
COMMONS EN
BESTAANSZEKERHEID IN
THEORIE EN PRAKTIJK**

Een publicatie van Stichting Commons Network en Innovatielab Novum

Auteurs: Thomas de Groot, Sophie Bloemen, Jens Kimmel, Lysbet Dekker

Met bijdrages van: Matthijs Goense, Robert Vos

Ontwerp: Tessa Mulder

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	8.
OVER NOVUM EN COMMONS NETWORK	11.
INLEIDING	13.
HOOFDSTUK 1: BESTAANSZEKERHEID EN ONS SOCIAAL CONTRACT	15
IN DE PRAKTIJK, DEEL 1: GEMEENSCHAP	18.
HOOFDSTUK 2: MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN	20.
IN DE PRAKTIJK, DEEL 2: VERTROUWEN	26.
HOOFDSTUK 3: DE MENS IN DE BLIK VAN DE ANDER	28.
IN DE PRAKTIJK, DEEL 3: EIGEN KRACHT	33.
HOOFDSTUK 4: VAN EINDELOZE GROEI NAAR EEN VOORZIENENDE ECONOMIE	35.
IN DE PRAKTIJK, DEEL 4: WEDERKERIGHEID	41.
HOOFDSTUK 5: REFLECTIES EN DISCUSSIEPUNTEN	43.
IN DE PRAKTIJK, DEEL 5: EEN GEMEENSCHAPPELIJK DOEL	48.
HOOFDSTUK 6: LEREN VAN DE TOEKOMST: BOUWSTENEN EN TRANSITIEPADEN	50.
NAWOORD	60.

SAMENVATTING: OP WEG NAAR NIEUWE SOLIDARITEIT

Bestaanszekerheid is diepgeworteld in onze traditie van georganiseerde solidariteit, maakt onderdeel uit van het sociaal contract en is verankerd in de Grondwet. Bestaanszekerheid kan betekenen dat de staat een financieel bestaansminimum garandeert, of dat zij mensen ook in staat stelt om zich te ontwikkelen en een zinvolle bijdrage te leveren. Nu wordt onze samenleving geconfronteerd met een aantal ontwikkelingen die directe betrekking hebben op bestaanszekerheid. De moderne mens leeft meer op zichzelf, de druk op haar gezondheid neemt toe terwijl de zekerheden op de werkvloer afnemen. De verantwoordelijkheid voor het omgaan met deze uitdagingen wordt vaak neergelegd bij het individu, terwijl het eigenlijk collectieve problemen zijn waar collectieve oplossingen voor nodig zijn. Het systeem van bestaanszekerheid zal zich hier in de toekomst onvermijdelijk toe moeten verhouden.

Om die ontwikkelingen te begrijpen is het nodig om te kijken naar de oorzaken in ons systeem. Het liberalisme, voortgekomen uit de Verlichting, heeft ons veel gebracht maar heeft ook blinde vlekken. De mens is ‘alleenig’ en zonder gemeenschap om haar heen, terwijl zij behoefte heeft aan zorgen voor een ander en bijdragen aan de groep. Ze leeft in een systeem dat focust op de fictieve economische mens en ze is afhankelijk van instituties die zijn doordrongen van marktlogica. Deze logica heeft andere sociale en relationele dynamieken veelal verdrongen.

Inzichten uit de psychologie en antropologie laten ons zien dat mensen sociale, coöperatieve wezens zijn. We zijn lang niet altijd rationeel calculerend zoals vaak verondersteld wordt in beleid. In opkomend economisch denken maken transactionele en rationele dynamieken plaats voor andere modellen van menselijke interactie, zoals wederkerigheid, het dienen van de gemeenschap of gelijkheid. Steeds meer aandacht gaat in dat denken ook naar nieuwe modellen van organisatie en productie en naar een verschuiving van de focus op het ‘ik’ naar het ‘wij’. De commons brengen veel van die nieuwe inzichten, modellen en benaderingen samen, in de theorie maar ook in de praktijk.

In de praktijk van het commonen staat gemeenschap en verbinding centraal en maakt hiërarchie plaats voor horizontale systemen. Vertrouwen is essentieel voor het succes van commons-initiatieven en voorkomt de nood tot ingewikkelde regels en controle. De vaak kleine schaal van commons initiatieven helpt bij het opbouwen van betekenisvolle relaties. Wederkerigheid en collectiviteit zijn kernelementen van een goed functionerend commonsinitiatief. Inzichten uit de theorie en de praktijk leiden tot een aantal bouwstenen voor een toekomstvisie op bestaanszekerheid: meer nadruk op de gemeenschap in plaats van slechts op het individu, meer ruimte voor wederkerigheid, meer aandacht en ruimte voor zorgzaamheid, de voordelen van het lokale voor verbinding en vertrouwen, mensen aanspreken op en bouwen vanuit hun eigen kracht en een cultuur van vertrouwen in plaats van wantrouwen.

Deze bouwstenen leiden ons ook tot een breder perspectief op bestaanszekerheid. De overheid kan een belangrijke rol spelen in het stimuleren van een samenleving waarin zo'n breder concept van bestaanszekerheid tot bloei komt. Twee overlappende transitiepaden doemen hierbij op. De eerste betreft het ruimte scheppen voor de wederkerige mens door de overheid, bijvoorbeeld door een nieuw 'Recht op Geven', of een 'care income'. Een tweede transitiepad is het schappen van ruimte voor de zorgzame economie. Dit vereist de omarming van een andere logica, minder gericht op efficiëntie en groei, meer op sociale cohesie en duurzame systemen. Dit kan bijvoorbeeld door het aangaan van publiek-civiele partnerschappen, waarin burgers een rol krijgen in het uitvoeren van collectieve voorzieningen, of met buurtmunten, waarmee een alternatieve lokale economie wordt gestimuleerd. De overheid heeft in de toekomst van de bestaanszekerheid een grote rol te spelen als aanjager of organisator van solidariteit en een zorgzame samenleving.

OVER NOVUM EN COMMONS NETWORK

Novum is het innovatielab van de Sociale Verzekeringsbank en heeft als taak om te innoveren op het gebied van bestaanszekerheid, tot aan ministeries aan toe. De missie van Novum is 'grenzen doorbrekend, zorgen voor een zeker bestaan'. Aan de ene kant probeert Novum met een innovatieve aanpak bestaande uitdagingen op te lossen, aan de andere kant doet Novum onderzoek naar nieuwe technologische en maatschappelijke trends. Dit onderzoek doet Novum om met de opgebouwde kennis problemen en uitdagingen op te lossen. Met grenzen doorbreken bedoelt Novum ook over de grenzen van de eigen organisatie heen samenwerken, zoals met start-ups, grote bedrijven, belangenorganisaties, kennisinstellingen en andere overheidspartijen.

Stichting Commons Network is een werkplaats voor de sociale en ecologische transitie. Ze onderzoekt nieuwe modellen voor economie en samenleving en ze werkt samen met partners aan het vormgeven van een zorgzame en rechtvaardige toekomst. Als groep strijdt Commons Network voor een ommezwaai van het systeem en biedt ze handvatten, inzichten, tools en modellen voor sociale bewegingen, kennisinstellingen, overheden en buurtgroepen.

Meestal onderzoekt Novum nieuwe opkomende technologieën zoals blockchain, A.I en voice-technologie. Gevoelsmatig zijn dit logische thema's voor een innovatielab om zich mee bezig te houden. Maar met alleen technologie verwacht Novum niet alles te kunnen oplossen. Daarom doet Novum ook onderzoek naar nieuwe economische modellen en sociale contracten. Die nieuwe kennis is nodig voor het vinden van innovatieve oplossingen in het hier en nu. Maar ook om als organisatie voorbereid te zijn op veranderingen in de maatschappij. Zeker op het gebied van bestaanszekerheid.

Novum ziet een aantal maatschappelijke trends zoals de-individualisering, burgerinitiatieven, de participatiesamenleving, nieuw economisch denken en de brede welvaartsbenadering samenkomen in het commons-gedachtengoed. Daarom is de samenwerking met Stichting Commons Network gestart, om te kijken wat we kunnen leren van commons en hoe dit kan bijdragen aan de bestaanszekerheid van mensen in Nederland.

INLEIDING

Zes maanden voordat een besmettelijke ziekte de wereld stillegde, begonnen Stichting Commons Network en Novum, het innovatielab van de SVB, in kaart te brengen welke raakvlakken het commons-denken en bestaanszekerheid met elkaar hebben. Vragen die daarbij opspeelden, zijn: Is het Nederlandse sociaal contract nog intact? Wat betekent de veranderende definitie van werk voor de sociale zekerheid? Kunnen de commons ons nieuwe inzichten bieden over hoe we de solidariteit in Nederland organiseren?

Klimaatverandering, digitalisering, verstedelijking, groeiende economische ongelijkheid: zelfs zonder wereldwijde pandemie voelt het dagelijks leven steeds vaker als iets waar je maar moeilijk grip op krijgt. Tegelijkertijd is er een nieuwe wereld aan het ontstaan. Gemeenschappen van mensen die zich lokaal organiseren, burens die zelf energie opwekken, bewegingen die zich tegen het streven naar economische groei keren, boeren die circulaire en natuurvriendelijke landbouw opnieuw uitvinden, maatschappelijke tech-ondernemers die een tegenmacht opbouwen tegen de giganten uit Silicon Valley en wetenschappers en denkers die nieuwe politiek-filosofische ideeën uitwerken, over machtsstructuren, over de mens zelf, over de democratie. Wat betekent deze nieuwe wereld voor het institutionele en het praktische van de Nederlandse bestaanszekerheid?

Het doel van dit project was om inzichten uit die nieuwe wereld te verzamelen, te koppelen aan het opkomende commons-denken en daarmee bouwstenen te formuleren voor de toekomst van de bestaanszekerheid. Dat hebben we onder andere gedaan door theorievormend te werk te gaan (in plaats van theorietestend), door design thinking toe te passen en door praktijkervaringen centraal te stellen.

In de afgelopen maanden hebben we tientallen pioniers gesproken die aspecten van de nieuwe wereld in de praktijk brengen, van voedselcoops tot zorgvernieuwers. Tegelijk hebben we ons verdiept in tal van vooruitstrevende denkwerelden zoals de sociale solidariteitseconomie en het degrowth-denken. In dit rapport wisselen we de praktijkverhalen (met de titel 'In de praktijk') af met hoofdstukken die meer over theorie gaan.

In het najaar van 2020 organiseerden we gesprekken tussen denkers van de wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, academici, beleidsadviseurs en praktijkpioniers. Die gesprekken maakten deel uit van een breed opgezet consultatieproces, waarin we ons werk open stelden voor kritiek en feedback. Die input uit de praktijk, de politiek, de universiteit, van de SVB en van ons internationale netwerk hebben de publicatie die voor u ligt rijker gemaakt.

Uitkomst van dit onderzoek: twee podcasts, tal van verhalen over pioniers op de website van Stichting Commons Network en dit rapport. We geven u nog een kleine leeswijzer mee: de praktijkverhalen wisselen de theoretische hoofdstukken af en kunnen ook in een keer als groot verhaal gelezen worden. Aan het eind van elk hoofdstuk staan wat belangrijke inzichten. De leeslijst achterin is een bloemlezing van publicaties die wij hebben geraadpleegd voor dit onderzoek.

Dit is pas het begin. Ons denken over kantelingen in de bestaanszekerheid begint pas net. De wereld verandert snel en het is aan ons allemaal om te blijven nadenken over innovaties in het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid. Zo zorgen we er samen voor dat onze bestaanszekerheid iets blijft om trots op te zijn, dat zij meebeweegt met de veranderingen in de samenleving en dat zij een stimulerende kracht kan zijn voor die nieuwe wereld.

COMMONS IN HET KORT

Commons zijn zelf-organiserende sociale systemen waarin gemeenschappen publieke middelen of natuurlijke hulpbronnen beheren zonder grote afhankelijkheid van de markt of de staat. Voorbeelden van middelen die je ook collectief zou kunnen beheren zijn energie, water, kennis en technologie. Het commons-denken ziet mensen als talentvol en welwillend, als onderdeel van een gemeenschap, een plek en een gedeelde geschiedenis. Mensen zijn burgers, buren en collega's, niet slechts consumenten op een markt of 'klanten' in een verzorgingsstaat. Maar meer nog dan een perspectief of een theorie, zijn de commons een praktijk. Daarom hebben we het vaak over 'commonen' als activiteit. Mensen verenigen zich in burgercollectieven, coöperaties of buurtgroepen. Deze versterken het sociale weefsel; commonen doe je in een collectief, maar het leidt ook tot meer collectiviteit.

1. BESTAANSZEKERHEID EN ONS SOCIAAL CONTRACT

INZICHTEN UIT DIT HOOFDSTUK:

- Bestaanszekerheid is onderdeel van ons sociale contract, diepgeworteld in de juridische en politieke tradities van ons land.
- Bestaanszekerheid kan betekenen dat de staat iedereen een financieel bestaansminimum garandeert, of dat de staat iedereen ook in staat stelt om zich te ontwikkelen en een zinvolle bijdrage te leveren.

Om de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse bestaanszekerheid te begrijpen, kunnen we het beste beginnen bij het sociaal contract. Het denken over het sociaal contract gaat uit van een impliciete overeenkomst tussen de mensen die deelnemen aan een samenleving. Het gaat om het idee dat morele en politieke verplichtingen afhankelijk zijn van een onderlinge afspraak over de vormgeving van de maatschappij. Er is een belofte van welzijn, redelijke vrijheid en bescherming waarin iedereen, burgers, organisaties én de overheid, zijn rol vervult. Een belofte, kortom, van rechtvaardigheid. Dit legitimeert de autoriteit (en het geweldsmonopolie) van de staat.¹

Na het Hobbesiaanse idee van de 'state of nature' waarin het leven kort, bruut en naar is, waartegen de absolute soeverein ons beschermt, kwam zo'n honderd jaar later Jean-Jacques Rousseau (begin 18e eeuw) die het idee van privaat eigendom aanviel als de wortel van al het kwaad. Hij wilde naar een ander sociaal contract, waarin gelijkheid wel omarmd werd, met meer directe democratie.² Dit was meer een normatief contract, dat reageerde op en contrasteerde met de werkelijke maatschappij. Een andere belangrijke normatieve contractdenker was John Rawls, die vond dat iedereen gelijke kansen zou moeten hebben. Dit noemde hij 'rechtvaardigheid als eerlijkheid'.³

Ook nu nog is er een aanname van een sociaal contract, van een rechtvaardige samenleving.⁴ Hoe ziet het huidige sociale contract eruit? Wat verwachten wij van de overheid en van elkaar en is dit contract nog geldig? We verwachten in ieder geval eerlijkheid, gelijkheid en kansen, welzijn en vrijheid, bestaanszekerheid, dat er voor ons gezorgd wordt, ruimte om ons te ontwikkelen, democratie en transparantie, veiligheid.⁵ We werken tot ons pensioen, betalen belastingen en sociale premies, we nemen samen beslissingen voor ons welzijn, we zorgen voor elkaar en houden ons aan de regels. Dit sociale contract berust in Nederland niet alleen op impliciete aannames, maar is voor een groot deel ook in onze grondwet geborgd, zeker sinds 1983, toen ook de sociale grondrechten daarin zijn gecodificeerd.⁶

Bestaanszekerheid kunnen we definiëren als ‘De zekerheid dat iedereen een zinvolle bijdrage aan de samenleving kan leveren en dat iedereen zichzelf kan ontwikkelen’, of als ‘De zekerheid dat iedereen van de staat een bestaansminimum gegarandeerd krijgt’. Al sinds de 19e eeuw wordt er aan deze rol van de staat gerefereerd in de Nederlandse Grondwet. In de versie van 1798 stond dat de overheid verantwoordelijkheid droeg voor ‘het armenbestuur’. In de herziene Grondwet van 1814⁷ werd dat veranderd naar: ‘Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arm-kinderen der aanhoudende zorg der Regering aanbevolen. De Souvereine Vorst doet insgelijks van de inrigtingen dienaangaande jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten Generaal geven’.

Hoewel er al sinds de achttiende eeuw in de Grondwet werd gerefereerd aan bestaanszekerheid, zou het nog tot 1965 duren voordat bestaanszekerheid van een gunst (*charitas*) werd vertaald naar een recht. Het was Marga Klompé, de eerste Nederlandse vrouw die minister werd, die de Algemene Bijstandswet invoerde, ter vervanging van de Armenwetten. In de grondwetswijziging van 1983 kon het artikel over armenzorg dan ook worden vervangen door Artikel 20: het grondrecht op bestaanszekerheid en bijstand van overheidswege. Vanaf 1983 werd bestaanszekerheid dus meer dan een recht, het werd zelfs een Grondrecht. De verschillende sociale grondrechten betreffen verschillende aspecten van bestaanszekerheid: werken, wonen, onderwijs, sociale zekerheid, volksgezond-

heid.⁸ Het juridisch en politiek denken over bestaanszekerheid bevat een spanningsveld: aan de ene kant is bestaanszekerheid de garantie dat je als burger niet verhoongert en aan de andere kant gaat het ook over de garantie dat je als burger kan opbloeien en een zinvolle bijdrage kan leveren in de samenleving.⁹

REFERENTIES

1|Eén van de eerste grote denkers over social contract theorie was Thomas Hobbes, halverwege de zeventiende eeuw. Zijn meesterwerk, *Leviathan*, wordt nog steeds veel gelezen. Zie: Lloyd, S.A. and Sreedhar, S., “Hobbes’s Moral and Political Philosophy”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), plato.stanford.edu/entries/hobbes-moral/ en bijvoorbeeld: Friend, C., “Social Contract Theory”, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, ISSN 2161-0002, icp.utm.edu/

2|Zie bijvoorbeeld: Delancy, J., “Jean-Jacques Rousseau”, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, ISSN 2161-0002, icp.utm.edu en ook: Sorenson, L., “Natural Inequality and Rousseau’s Political Philosophy in His Discourse on Inequality”, *The Western Political Quarterly*, vol.43(4), pp.763-788

3|Richardson, H., “John Rawls”, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, ISSN 2161-0002, icp.utm.edu en bijvoorbeeld: Sneed, J., “John Rawls and the Liberal Theory of Society”, *Erkenntnis* (1975-), vol.10(1), pp.1-19, [jstor.org/stable/20010493?seq=1](https://www.jstor.org/stable/20010493?seq=1)

4|Professor Dorien Pessers heeft in Nederland veel onderzoek gedaan naar moderne interpretaties van het sociale contract. Zie bijvoorbeeld: Pessers, D. W. J. M., *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*, Amsterdam: Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 1999, pure.uva.nl/ws/files/3142222/6174_UBA003000221_008.pdf

5|Een goede bespreking van de rol van de factor veiligheid in de Grondwet en in het sociale contract is te vinden in het werk van hoogleraren Beatrice de Graaf en Marjolein van Asselt, zie bijvoorbeeld: De Graaf, B. en Van Asselt, M., “Veiligheid als Sociaal Contract”, *Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing*, vol.11:6, pp.18-20, 2013. openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/23070

6|*Zie Grondwetsherziening 1983*: denederlandsegrondwet.nl/id/vj8yj3wkc3ox/grondwetsherziening_1983

7|Uit de online versie van De Nederlandse Grondwet, geraadpleegd op 5 augustus 2020: denederlandsegrondwet.nl/id/via0fzbu0zc/artikel_20_bestaanszekerheid_welvaart

8|Zie ook: Cliteur, Paul, “Recht op bestaanszekerheid”, in Terpstra, J. en Moor, L.G. (red.), *Normwerving en sociale zekerheid*, Commissie Onderzoek Sociale Zekerheid, pp. 179-216, VUGA Uitgeverij, Den Haag, 1994

9|Voor uitgebreide bespreking van de betekenis van de ontwikkeling van bestaanszekerheid in het Nederlands recht, zie bijvoorbeeld Houwerzijl, M. en Vlemminx, F., “Commentaar op Artikel 20 van de Grondwet” in Hirsch Ballin, E.H.M. en Leenknecht, G. (red.), *Artikelsgevijs Commentaar op de Grondwet, 2020*, www.nederlandrechtstaat.nl/grondwet/artikel.html?artikel=20&categorie=&auteur=&trefwoord=&l=1#artikel20

IN DE PRAKTIJK, DEEL 1: GEMEENSCHAP

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- De structuur van een organisatie bepaalt in zekere mate hoeveel invloed de mensen in die organisatie hebben en in hoeverre zij met elkaar optrekken.
- In de praktijk van commons-initiatieven staat gemeenschap en verbinding centraal.
- In veel commons-initiatieven maakt hiërarchie plaats voor horizontale, sociale systemen met gelijke stem en autonomie voor alle leden.

In dit rapport wisselen we hoofdstukken over theorie af met verhalen uit de praktijk. U kunt na het lezen van dit verhaal ook meteen doorbladeren naar deel 2 van de praktijkverhalen. We spraken met initiatiefnemers en leden van broodfondsen, ecodorpen, zorgcollectieven, voedselcoöperaties en lokale munten. Dat leverde zoveel inzichten op, dat het moeilijk is te beslissen waar dit verhaal moet beginnen. Toch is er iets dat centraal staat bij elk initiatief en in elk gesprek: gemeenschap. ‘We doen het met elkaar’, ‘ik ben lid geworden omdat ik bij een collectief wil horen’ of ‘de groep beslist alles samen’: de gemeenschap kwam in de gesprekken steeds opnieuw terug.

Het is april 2020 als we virtueel op de koffie gaan bij een ‘Ecodorp’ in Boekel, Brabant. Ecodorpen zijn zo duurzaam mogelijke en zelfvoorzienende dorpjes waar zo’n 20 tot 50 mensen wonen. Je vindt ze over de hele wereld: er bestaat zelfs een Global Ecovillage Network. We spreken met Ad Vlems en Monique Visser, bewoners en initiatiefnemer van het Ecodorp in Boekel. Ad vertelt ons over de rol van gemeenschap in het dorp: ‘De groep die we nu hebben bestaat uit mensen die echt in een gemeenschap willen leven en veel dingen samen willen doen. Op elkaars kinderen passen, samen aan het Ecodorp bouwen, samen de moestuin doen. En dit alles ook willen uitdragen’.

Dat is nogal een verschil met een willekeurige straat in Rotterdam, Nijmegen of Den Haag, waar mensen vaak langs elkaar heen leven in plaats van met elkaar. We realiseren ons dat een Ecodorp een extreem voorbeeld van commons is, omdat het allesomvattend is: huizen bouwen, energie opwekken, voedsel verbouwen, alles doen de bewoners samen.

De Herenboeren zijn een netwerk van boerderijen en voedselcoöperaties in Nederland en Douwe Korting is een van de initiatiefnemers. Hij vertelt ons over de relatie tussen de coöp, voedsel en gemeenschap: 'Ik denk niet dat jij je betrokken voelt bij je burens van vier straten verderop. Ik denk dat de contacten met elkaar, de verbinding met de boerderij en het gevoel gedeeld eigenaar te zijn - je hebt inspraak en zeggenschap, je draagt samen het bedrijf - dat dat het verschil maakt'.

Het gemeenschapsgevoel gaat dus hand in hand met gedeeld eigenaarschap en gedeelde zeggenschap. We vragen Ad, van het Ecodorp, ernaar: hoe ziet een organisatie eruit waar gemeenschap centraal staat? En hoe zorgt het Ecodorp voor goede samenwerking tussen de bewoners? Ad vertelt dat 'de organisatie wordt gezien als een cirkel met subcirkels, elk met een eigen doel. Het doel van de hoofdcirkel is zorgen voor een grotendeels zelfvoorzienend Ecodorp. Elke subcirkel die daaronder zit heeft een doel dat het hoofddoel ondersteunt.'

Alle bewoners van het Ecodorp zitten in de hoofdcirkel - een soort algemene ledenvergadering - waar ze samen de grote beslissingen over het dorp nemen. Ook zitten ze in een of meer subcirkels, zoals subcirkel Tuin, subcirkel Financieel of subcirkel Verbinding. Die subcirkels zijn autonoom, maar moeten hun ideeën en voorstellen wel voorleggen aan de hoofdcirkel. Zodat alle leden daar over mee kunnen denken, en eventueel hun 'recht op bezwaar' kunnen inzetten.

De 'cirkelvorm' is niet voor niets gekozen. Een driehoek staat voor de klassieke managementstructuur met een duidelijke hiërarchie tussen managers, bazen en arbeiders. Een driehoek heeft altijd een top, hoe je hem ook draait. Cirkels, daarentegen, hebben geen toppen. De cirkelstructuur van het Ecodorp staat voor een platte, horizontale structuur, zonder bazen of managers, maar met gelijke stem voor iedereen en gedeelde verantwoordelijkheid.

2. MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- De moderne mens leeft meer op zichzelf, de druk op haar gezondheid neemt toe terwijl de zekerheden op de werkvloer afnemen.
- Het lijkt onvermijdelijk dat het systeem van bestaanszekerheid zich moet verhouden tot deze nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen.
- De verantwoordelijkheid voor het omgaan met deze nieuwe uitdagingen wordt vaak neergelegd bij het individu, terwijl het eigenlijk collectieve problemen zijn met collectieve oplossingen.

Hoe we bestaanszekerheid vormgeven hangt af van hoe ons bestaan eruit ziet en wat voor zekerheden we daarbij nodig hebben. Daarom kijken we in dit hoofdstuk naar onszelf en naar het systeem waarin we bestaan. Hoe richten we ons leven in, wat is onze woonsituatie en hoe verhouden we ons tot de mensen om ons heen? We weten dat we steeds vaker eenzaam¹⁰ zijn en dat we steeds minder zekerheid over ons inkomen hebben.¹¹ Hebben die veranderingen ook impact op de wederzijdse betrokkenheid in onze samenleving?¹² We onderzoeken de ontwikkelingen in de drie domeinen die bij uitstek raken aan welzijn en bestaanszekerheid: de mens in relatie tot de ander, de werkende mens en de gezondheid van de mens. De trends die we beschrijven hebben dus te maken met:

- Demografie
- Arbeid
- Gezondheid

DEMOGRAFIE

Gezinnen worden kleiner¹³, er zijn meer ouderen¹⁴ en mensen worden steeds ouder, het platteland loopt leeg en de steden worden drukker¹⁵ en tegelijk leven we steeds meer op onszelf. Er komen steeds meer ‘eenpersoonshuishoudens’ in Nederland. Volgens het CBS komen er de komende jaren 400.000 huishoudens van een persoon bij, mensen die alleen wonen dus.¹⁶ Deze trend zet door, ook in de toekomst.¹⁷ Er komen ook meer alleenstaanden, meer ouderen die langer thuis blijven wonen in hun eentje en meer mensen die het huwelijk langer uitstellen of helemaal niet trouwen. Het aantal mensen dat vanuit huis meteen samen gaat wonen daalt, omdat meer en meer mensen eerst een aantal jaren alleen willen wonen. Vrouwen die later kinderen krijgen doen dit soms bewust omdat ze pas rond hun dertigste een vaste baan krijgen¹⁸ en vrouwen met een flexbaan worden minder snel moeder.¹⁹ Ook wonen mensen meer dan ooit in de grote stad.²⁰ Amsterdam bestaat bijvoorbeeld voor een groot deel uit mensen die daar niet geboren zijn.²¹ Deze gegevens schetsen bij elkaar genomen een beeld van toenemende atomisering van de mens in een veranderende wereld.

ARBEID

Arbeid loont steeds minder²², arbeiders zijn steeds vaker flex en werk biedt daarvoor minder of geen zekerheid.²³ Hoe we werken verandert en het werk zelf verandert ook. Het WRR-rapport ‘Het Betere Werk’ wijst op drie grote ontwikkelingen.²⁴

- Aan de ene kant geeft nieuwe technologie nieuwe mogelijkheden, aan de andere kant leidt de opkomst van platformbedrijven tot grotere onzekerheid en digitale uitbuiting van werknemers die niet de mogelijkheid hebben zich te beroepen op een CAO, vast contract, doorlopend salaris of vakbond. Sociale verworvenheden worden hiermee deels ondermijnd. In de platformeconomie is het algoritme de intermediair tussen de werker en de klant: het algoritme is de baas en je collega is je grootste concurrent. Bij taxichauffeurs van Uber bepaalt bijvoorbeeld het algoritme welke klant je kan ophalen en hoe hoog de ritprijs is. Dit leidt tot vervreemding, stress en ondermijning van privacy.

- De toename van flexibele arbeidscontracten. Nederland is koploper, 36% van de werkenden heeft inmiddels geen vast contract. Er zijn 1.1 miljoen ZZP'ers. Inmiddels heeft bijna iedereen (indirect) wel te maken met flexibele en dus onzekere arbeidscontracten. En we zien een steeds grotere groep werkende armen, nu meer dan 5% van de beroepsbevolking.²⁵ Naast de onzekerheid die flexibele arbeidscontracten met zich meebrengen, vermindert de flexibilisering ook de onderhandelingsmacht van de werkenden richting de werkgevers.²⁶
- De intensivering van werk, oftewel meer moeten doen in minder tijd en met een hogere emotionele belasting. De aard van het werk is veranderd, het is vaker emotioneel zwaar en mensen werken meer. Samen leidt dit tot meer werkdruk.

Deze ontwikkelingen hebben allemaal invloed op de kwaliteit van werk en leven. Zo staat in het WRR-rapport: 'Door de opkomst van platformbedrijven, de toename van flexbanen en de groei van het aantal zzp'ers is de wederzijdse verantwoordelijkheidsrelatie tussen werkgever en werknemer niet meer vanzelfsprekend. Dit vraagt om een herbezinning op de vraag wie verantwoordelijk is voor risico's, investeringen en onzekerheden rond het werk – en dus voor de kwaliteit van het werk'.²⁷ Even verderop in dat rapport staat een voorzet voor herijking van de organisatie van solidariteit in Nederland: 'Hoe behulpzaam trainingen, stresstests en zelfhulpboeken ook kunnen zijn, en hoezeer we misschien vooral tegen onszelf aan het racen zijn, grip op het werk is geen individueel probleem maar een probleem van de moderne arbeids-organisatie, en van de samenleving'.²⁸ Toenemende onzekerheid en druk zijn de trends die we hier ontwaren. Het rapport stelt als oplossing onder meer universele sociale verzekering voor.

GEZONDHEID

Steeds meer mensen zijn eenzaam²⁹, depressief³⁰ en/of overspannen.³¹ Hogere werkdruk gecombineerd met grotere onzekerheid en stijgende ongelijkheid, ook onder werkenden³², heeft steeds meer impact op mensen hun psychische gezondheid.³³ Steeds meer mensen krijgen last van burn-outs.³⁴ Eenzaamheid heeft impact op de psychische en lichamelijke gezondheid. Eenzame mensen gaan

eerder dood, zijn vaak ongezond, chronisch ziek, economisch minder succesvol en dikwijls depressief.³⁵ Het is evident dat de economische groei na de Tweede Wereldoorlog heeft geleid tot meer gezondheid, vanwege de hogere levensstandaard, betere huizen, hoogwaardige medische infrastructuur, meer toegang tot gezond voedsel. Maar diezelfde economische groei dreigt ook een grote bedreiging voor onze gezondheid te worden. Economische groei heeft, door haar afhankelijkheid van fossiele brandstoffen, geleid tot een klimaatcrisis, die door wetenschappers wordt gezien als een grote bedreiging van de volksgezondheid. Kunnen we gezondheid ook zo inrichten, dat we geen economische groei meer nodig hebben?³⁶

DRUK OP HET GEÏSOLEERDE INDIVIDU

De maatschappelijke ontwikkelingen die we hierboven beschrijven op het gebied van demografie, arbeid en gezondheid hangen met elkaar samen. Minder gemeenschapsstructuur leidt tot sociale schaarste en een politiek-economische focus op het individu laat mensen alleen achter, zonder gemeenschap en burennetwerk.³⁷ Er is in Nederland sprake van een scherpe neergang van traditionele verenigingen, zoals politieke partijen, vakbonden, kerken. Wat er overblijft aan maatschappelijk middenveld wordt vooral gedomineerd door hoger opgeleiden, merkt hoogleraar James Kennedy op. Verenigingen verliezen hun achterban. Ze worden omgezet naar stichtingen. Zoals Kennedy zegt: 'Wie nog wel verenigingsslid is, gedraagt zich meer als consument dan als vrijwilliger'.³⁸ Ook psychiater Dirk de Wachter signaleert deze sociale verbrokkeling die leidt tot wat hij noemt 'alleenigheid'. 'De eenzame mens komt te vaak naar mijn praktijk. Omdat hij het echte alleen zijn in een grote stad zonder relatie en zonder netwerk niet meer goed kan dragen.' 'Je kunt niet zonder de ander', schrijft hij. 'De mens bestaat in de blik van de ander'.³⁹ Bovenstaande trends en de problemen die daaruit voortkomen zijn bij uitstek een collectieve uitdaging met collectieve oplossingen. Juist de problemen van mensen die te maken hebben met maatschappelijke of economische organisatie, lijken nu echter bij het individu te worden neergelegd.

REFERENTIES

- 10 | 1 op de 10 mensen voelen zich 'sterk eenzaam'. *Bijna 1 op de 10 Nederlanders voelde zich sterk eenzaam*, CBS 2020, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/13/bijna-1-op-de-10-nederlanders-voelde-zich-sterk-eenzaam-in-2019
- 11 | Het aantal flexibele arbeidskrachten stijgt en 7 van de 10 van die groep heeft een onzeker inkomen. *In 2019 onzeker dienstverband voor bijna 1,4 miljoen flexibele werknemers*, CBS, 2020, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/15/in-2019-onzeker-dienstverband-voor-bijna-1-4-miljoen-flexibele-werknemers
- 12 | 'Een verzorgingsstaat zonder voldoende wederzijdse betrokkenheid verliest geleidelijk zijn legitimiteit en daarmee zijn bestaansrecht', uit: Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR), *De Verzorgingsstaat Hervogen*, pp. 259 (citaat), 23 of 220, 2006, wrr.nl/publicaties/rapporten/2006/10/05/de-verzorgingsstaat-herhogen
- Zie ook: Putters, K. en Engbersen, G., "30 jaar neoliberalisme. De uitholling van Nederland", *De Groene Amsterdammer*, vol.11, 2019, groene.nl/artikel/de-uitholling-van-nederland
- 13 | Volgens het CBS worden gezinnen kleiner (doordat mensen minder kinderen nemen) en huishoudens ook (doordat mensen vaker scheiden en vaker alleen wonen). Zie: *Huishoudensprognose 2018-2060*, CBS, 2018, cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/51/huishoudensprognose-2018-2060
- 14 | Volgens het CBS zijn er nu 3,2 miljoen 65-plussers in Nederland en groeit dat aantal de komende jaren naar 4,8 miljoen. Daarmee stijgt het aantal van 19% naar 26% van de totale bevolking. Zie: *Prognose: 18,4 miljoen inwoners in 2060*, CBS, 2017, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/51/prognose-18-4-miljoen-inwoners-in-2060
- 15 | Volgens het CBS groeien de grote steden door en lopen de plattelandsgroei's verder leeg, vooral Drenthe, Noordoost-Groningen, de Achterhoek, Noord-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen, wat het CBS 'perifeer Nederland' noemt. Zie: *PBL/CBS prognose: groei steden zet door*, CBS, 2016, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/37/pbl-cbs-prognose-groei-steden-zet-door
- 16 | Zie: *Prognose: 3,5 miljoen alleenwonenden in 2030*, CBS, 2018, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/51/prognose-3-5-miljoen-alleenwonenden-in-2030
- 17 | Zie: Ouderen wonen minder vaak alleen, CBS, 2019, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/36/ouderen-wonen-minder-vaak-alleen
- 18 | Stelling, T., "Dit is waarom steeds minder vrouwen kinderen willen en geef ze eens ongelijk", *De Correspondent*, april 2018, decorrespondent.nl/8170/dit-is-waarom-steeds-minder-vrouwen-kinderen-willen-en-geef-ze-eens-ongelijk/1528242854930-6200cb3e
- 19 | *Vrouwen met flexbaan minder vaak moeder*, CBS, 2017, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/39/vrouwen-met-flexbaan-minder-vaak-moeder
- 20 | Voor data over verstedelijking in Nederland, zie: *Dossier Verstedelijking*, CBS, cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-verstedelijking
- 21 | "Amsterdammers komen overal vandaan", *Het Parool*, 6 augustus 2016, parool.nl/nieuws/amsterdammers-komen-overal-vandaan-b2e45a70/
- 22 | Volgens onderzoek van CBS, CPB en de Nederlandse Bank staat de 'arbeidsinkomensquote' op het laagste niveau sinds 2007. Dat betekent dat werken steeds minder loont, omdat mensen steeds minder overhouden aan het werk. Dit geldt zowel voor werknemers in loondienst als zelfstandigen. Zie: *Aandeel arbeid in de economie daalt derde jaar op rij*, CBS, 2017, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/25/aandeel-arbeid-in-de-economie-daalt-derde-jaar-op-rij. Lees verder: Wittenberg, D., "Wat moet er gebeuren zodat werken weer voor iedereen loont?", *De Correspondent*, 8 februari 2018, decorrespondent.nl/7919/wat-moet-er-gebeuren-zodat-werken-weer-voor-iedereen-loont/527706322-3dec1422.
- Ook: De Rabobank publiceerde onlangs een veel-citeerd onderzoek waaruit bleek dat de welvaart van huishoudens niet gelijk opgaat met de groei van de economie en dat het reëel besteedbaar inkomen van huishoudens sinds de jaren '70 niet gestegen is. Zie: *De Besteedbaar inkomen huishoudens Nederland staat vrijwel stil*, De Rabobank, 2018, economie.rabobank.com/publicaties/2018/februari/besteedbaar-inkomen-huishoudens-nederland-staat-vrijwel-stil/. Lees, tot slot, ook de duiding hierover van Mirjam de Rijk, die nog eens helder uiteenzet hoe de winsten niet naar de mensen gaan, maar naar de aandeelhouders: De Rijk, M., "En de winnaar is het bedrijfsleven", *De Groene Amsterdammer*, vol.5, februari 2018, <https://www.groene.nl/artikel/en-de-winnaar-is-het-bedrijfsleven>.
- 23 | Er zijn nu, volgens het CBS, bijna 2 miljoen Nederlanders met een 'flexibele arbeidsrelatie'. *In 2019 onzeker dienstverband voor bijna 1,4 miljoen flexibele werknemers*, CBS, 2020, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/15/in-2019-onzeker-dienstverband-voor-bijna-1-4-miljoen-flexibele-werknemers
- 24 | Zie: *Het Betere Werk*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2020, wrr.nl/publicaties/rapporten/2020/01/15/het-betere-werk
- 25 | Zie: Wittenberg, D., "Deze wethouder vindt dat werk moet lonen", *De Correspondent*, 14 maart 2018, decorrespondent.nl/2457/deze-wethouder-vindt-dat-werken-moet-lonen/299581024743-a46b746c
- 26 | *Het Betere Werk*, Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, pp.27, 2020, wrr.nl/publicaties/rapporten/2020/01/15/het-betere-werk
- 27 | *Het Betere Werk*, Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, pp.27, 2020, wrr.nl/publicaties/rapporten/2020/01/15/het-betere-werk
- 28 | *Het Betere Werk*, Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, pp. 119, 2020, wrr.nl/publicaties/rapporten/2020/01/15/het-betere-werk
- 29 | Eenzaamheid is een groeiend probleem in Nederland. Zie: Rijksoverheid, "Gezondheidsmonitor Volwassenen", *Staat van Volksgezondheid en Zorg*, 2016, staatvanvolksgezondheid.nl/kerncijfers/eenzaamheid. Al in 2019 bleek dat nu 1 op de 10 Nederlanders zich zeer eenzaam voelt, zie: Bijna 1 op de 10 Nederlanders voelde zich sterk eenzaam in 2019, CBS, 2020, cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/13/bijna-1-op-de-10-nederlanders-voelde-zich-sterk-eenzaam-in-2019.

30| Het aantal mensen met depressieve klachten is volgens het CBS met een procent gestegen, een stijging die het CBS zelf 'significant' noemt. Zie: *Mentale gezondheid van jongeren: enkele cijfers en ervaringen*, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Trimbos Instituut en Amsterdam UMC, mei 2019, rivm.nl/sites/default/files/2019-05/011281_120429_RIVM%20Brochure%20Mentale%20Gezondheid_V7_TG.pdf. Daarnaast is er steeds meer data over het verband tussen eenzaamheid, die ook stijgt, en psychische aandoeningen. Zie: *Het verband tussen eenzaamheid en Psychische aandoeningen*, Trimbos Instituut, september 2019, trimbos.nl/actueel/nieuws/bericht/het-verband-tussen-eenzaamheid-en-psychische-aandoeningen. Tot slot is er reden om aan te nemen dat de coronacrisis een impact gaat hebben op de mentale gezondheidscijfers, ook al is het nog te vroeg voor cijfers daarover, zie: *Neerslachtiger, meer slaapproblemen en gedachten aan de dood door corona*, Trimbos Instituut, 8 mei 2020, trimbos.nl/actueel/nieuws/bericht/neerslachtiger-meer-slaapproblemen-en-gedachten-aan-de-dood-door-corona.

31| Volgens TNO neemt het aantal werkenden met een burn-out flink toe, zie: *Arbobalans 2018: Kwaliteit van de arbeid, effecten en maatregelen in Nederland*, TNO, 2018, monitorarbeid.tno.nl/publicaties/arbobalans-2018.

32| Wittenberg, D., "Wat moet er gebeuren zodat werken weer voor iedereen loont?", *De Correspondent*, 8 februari 2018, decorrespondent.nl/7919/wat-moet-er-gebeuren-zodat-werken-weer-voor-iedereen-loont/527706322-3dec1422.

33| Volgens TNO zijn flexwerkers vaker overspannen dan mensen in loondienst of ZZP-ers omdat flexwerk (of uitzendwerk) vaak laaggeschoold is en fysiek gevaarlijk (denk aan de bouw of de tuinbouw), zie: *TNO Factsheet: Wat u moet weten over flexwerkers en stress*, TNO, tno.nl/media/9004/tno-factsheet-wat-u-moet-weten-over-flexwerkers-en-stress.pdf.

34| Zie: *Arbobalans 2018: Kwaliteit van de arbeid, effecten en maatregelen in Nederland*, TNO, 2018, monitorarbeid.tno.nl/publicaties/arbobalans-2018.

35| Professor Theo van Tilburg (van de VU) heeft heel veel onderzoek gedaan naar eenzaamheid. Zie bijvoorbeeld zijn meest recente werk: Van Tilburg, T. et al., "A unified approach to loneliness", *The Lancet*, Vol.395(10218), 2020, [thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(19\)32533-4/fulltext](https://thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(19)32533-4/fulltext). Voor een overzicht, zie: research.vu.nl/en/persons/theo-van-tilburg.

36| Zie bijvoorbeeld: Borowy, I en Aillon, J-F, "Sustainable Health and Degrowth: Health, Health care and Society beyond the Growth Paradigm", *Social Theory and Health*, vol.15(14), researchgate.net/publication/315966362_Sustainable_health_and_degrowth_Health_health_care_and_society_beyond_the_growth_paradigm.

37| Het bekende werk van de politicoloog Robert Putnam, *Bowling Alone, the Decline of America's Social Capital*, beschrijft het verdwijnen van het verenigingsleven en lokale netwerken in Amerika in de jaren '90 in de buitenwijken en steden. Putnam, "Bowling Alone, the Decline of America's Social Capital", *Journal of Democracy*, vol.6(1), pp. 65-78, 1995, [doi:10.1353/jod.1995.0002](https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002).

38| Dit schreef hoogleraar James Kennedy in zijn oratie in 2011: Kennedy, J., "Hoe moet het in dit land zonder verenigingen?", *Sociale Vraagstukken*, 3 mei 2011, socialevraagstukken.nl/.

hoe-moet-het-in-dit-land-zonder-verenigingen/

39| Het hele citaat van Dirk de Wachter luidt: 'Nabijheid maakt gelukkig. De eenzame mens komt te vaak naar mijn praktijk. Omdat hij het echte alleen zijn in een grote stad zonder relatie en zonder netwerk niet meer goed kan dragen. [...] De verbindingen die we vroeger hadden door het familie- en verenigingsleven verbrokkelen. Ook de secularisering van de wereld heeft ermee te maken: we hebben zingevende structuren losgelaten. De moderne grootstedelijke mens is alleen met zichzelf, hij heeft geen god, geen geliefde, geen toekomst. Ik denk dat die alleinige toekomst een illusie is. Je kunt niet zonder de ander. De mens bestaat in de blik van de ander. Daarom hoeven we nog niet opnieuw te gaan samenleven zoals vroeger in conservatieve verbanden. Het kan ook anders, en op heel veel manieren. Maar de mens is veroordeeld tot met anderen zijn.' De Wachter, D., *De kunst van het ongelukkig zijn*, pagina 30. Tiel: LannooCampus, 2019, lannoo.be/nl/de-kunst-van-het-ongelukkig-zijn.

IN DE PRAKTIJK, DEEL 2: VERTROUWEN

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- Vertrouwen is essentieel voor het succes van commons-initiatieven en voorkomt de nood tot ingewikkelde regels en controle.
- Om het vertrouwen te laten groeien gebeurt het ‘commonen’ meestal op kleine schaal.

Op onze tocht langs collectieven en coöperaties viel ons iets op: het gemeenschapsgevoel is een doel van de initiatieven, maar het heeft ook een aantal belangrijke functies, zoals: het scheppen van vertrouwen onder de leden. Waarom is vertrouwen zo belangrijk voor commons-initiatieven?

Op een zonnige dag in de pre-corona lente van 2020 reizen we af naar Utrecht voor een bezoek aan De Broodfondsmakers, de organisatie die nieuwe broodfondsen helpt opstarten. Een broodfonds is een ‘schenkring’ en een alternatief voor een particuliere arbeidsongeschiktheidsverzekering: leden van een broodfonds die langdurig ziek zijn krijgen maandelijks van ieder ander lid een kleine schenking om de maand door te komen.

Biba Schoenmakers en André Jonkers zijn oprichters van De Broodfondsmakers. Ze vertellen ons dat een broodfonds, naast een schenkring, vooral een actieve gemeenschap is met verplichte, sociale activiteiten. Waarom zijn die verplicht, vragen we hen. ‘Sommige mensen hebben geen zin in die sociale verplichtingen,’ vertelt Biba, ‘terwijl juist die heel belangrijk zijn voor een broodfonds om te kunnen werken. Dan heb je ook niet allerlei controlerende artsen of arbodiensten nodig om te kijken of iemand arbeidsongeschikt is.’

Het versterken van de onderlinge banden is bij broodfondsen dus niet alleen maar een leuke bijkomstigheid, het dient een duidelijk doel: het scheppen van vertrouwen onder vreemden die geld aan elkaar gaan overmaken. Want wie zegt dat je mede-leden echt ziek zijn? En wie zegt dat ze er nog zijn als jij hun hulp nodig hebt?

Verzekeraars en overheden metselen deze onzekerheden dicht met een bouw-

werk van regels en controles. Het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel is een goed voorbeeld. Dat kost niet alleen veel tijd en geld, het maakt het systeem ook ondoorzichtig. 'Je hebt geen boekwerk aan regels nodig', vertelt André, 'dat gaat niemand doorlezen. Die regels zijn er dan voor de freaks, maar niet voor het systeem en de groep'.

Commons-initiatieven bouwen aan het vertrouwen in de groep in plaats van aan een web van regels. Bij de broodfondsen zijn er daarom bijvoorbeeld verplichte sociale activiteiten, maar hebben ze ook een maximale grootte. Het maximale aantal leden van alle 250 broodfondsen in Nederland is 50: dat houdt volgens André en Biba de lijntjes kort en zorgt ervoor dat mensen elkaar echt gaan kennen en er vertrouwen kan ontstaan.

Zo'n maximum aan leden zien we vaker terugkomen, niet alleen bij de broodfondsen. Een ander voorbeeld is voedselcoöperatie Vokomokum uit Amsterdam. Leden van de voedselcoöperatie bestellen hun eten online, halen het een keer per maand op tijdens ophaaldag en doen een keer per twee maanden een dienst of shift (de helft van de leden komt uit het buitenland, dus spreken ze Engels met elkaar). Het idee is: iedereen doet wat werk en daardoor blijft organisch en biologisch eten betaalbaar voor iedereen.

Susan McHale zit in het coördinatieteam van Vokomokum, maar liever noemt ze zichzelf 'lid nummer één'. Ze vertelt ons dat de voedselcoöperatie nieuwe leden aanneemt zolang het mogelijk blijft om ze allemaal in een ruimte samen te brengen tijdens ophaaldag. Ze vertelt: 'Een paar jaar geleden bereikten we de tweehonderdledengrens. De ALV besloot dat we een ledenstop nodig hadden omdat we een groep zijn. Als we hadden besloten om meer ophaaldagen te hebben, dan zouden we het groepsgevoel verliezen. We hebben geen standaard model, we zijn niet geïnteresseerd in groei of winst, we zijn geïnteresseerd in mensen en gemeenschap.'

Groepsgevoel, gemeenschap en vertrouwen zijn ook hier niet alleen nice-to-haves, ze maken de organisatie ook mogelijk. Want hoe zorg je ervoor dat iedereen zijn boodschappen betaalt, zonder alarmen, camera's of beveiliging? En hoe houd je iedereen aan zijn shifts zonder contracten? Met vertrouwen dus. Susan vertelt over de beginjaren van Vokomokum, ongeveer 12 jaar geleden: 'Toen hadden we een systeem dat letterlijk gebaseerd was op vertrouwen: iedereen haalde zijn bestelling op en betaalde als ze thuis waren. Het is in al die tijd maar één keer voorgekomen dat iemand niet heeft betaald.'

3. DE MENS IN DE BLIK VAN DE ANDER

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- Het liberalisme, voortgekomen uit de Verlichting, heeft ons veel gebracht maar heeft ook blinde vlekken.
- Politiek-economische instituties gaan nu vooral uit van de mens als geïsoleerd individu die uit is op eigenbelang en winstmaximalisatie. Dit is te beperkt en doet de sociale aard van de mens te kort.
- De logica van de markt, van commodificatie en transactie, is doorgedrongen tot alle aspecten van ons leven. Deze logica heeft andere, sociale en relationele dynamieken verdrongen, ook in domeinen waar mensen zich van nature niet op die manier tot elkaar verhouden.
- De mens is van nature coöperatief en sociaal. Mensen hebben behoefte aan wederkerigheid: ze hebben behoefte aan zorgen voor een ander en bijdragen aan de groep. Voldoen in deze behoeftes is onontbeerlijk voor waardigheid, zingeving, verbinding.

Bovenstaande verkenning van maatschappelijke trends die betrekking hebben op bestaanszekerheid tonen een samenleving waarin het individu onder druk is komen te staan en het collectief ver weg is geraakt. In dit hoofdstuk bespreken we de aanjagers van de hierboven beschreven trends. We laten zien hoe het mensbeeld van het zelfbewuste atomistische individu zijn eigen leven is gaan leiden en een werkelijkheid heeft gecreëerd die ons mens-zijn tekort doet. Door vast te stellen dat het markt- en concurrentiedenken in bijna alle domeinen van de samenleving en sferen van ons leven is doorgedrongen, tonen we aan dat veel menselijke interacties en relaties nu transactioneel zijn geworden, terwijl dit haaks staat op de sociale, menselijke natuur. En daar zien we nu een reactie op, in denken en handelen, zoals in latere hoofdstukken zal worden besproken.

Al tijdens de Verlichting werd de basis gelegd voor het geïsoleerde individu, de mens die, zoals wij hierboven beschrijven, nu zo veel druk ervaart. Het afwerpen van de morele ketenen van religie heeft geleid tot individuele vrijheid.⁴⁰ Het zelfbewuste, rationele individu werd het uitgangspunt. De focus op de individuele waardigheid en bescherming van het individu mondde ook uit in de huidige mensenrechten, de rechtsstaat en de representatieve democratie. Dit politieke liberalisme bood de mogelijkheid tot een pluralistische samenleving waarin verschillende gemeenschappen met verschillende religies en levensbeschouwingen vreedzaam kunnen samenleven en waar tolerantie een groot goed is. Het industriële kapitalisme dat opkwam in de 18de eeuw werd mede gevormd door dit rationalistische mensbeeld en de nadruk op individuele vrijheid.

Maar dit perspectief, dat de individuele mens in het middelpunt zet, heeft ook tekortkomingen. Het loslaten van de gemeenschap ten behoeve van het zelfbewuste individu heeft ons doorgeschoten individualisme en een gebrek aan zingeving gebracht.⁴¹ Het rationalisme bereidde de weg voor de nadruk op efficiëntie, productiviteit, waardevermeerdering en de daarbij horende extractieve houding.⁴² Ook ten opzichte van de natuur. Het maakte de natuur tot object dat in dienst staat van de mens en haar welvaart. Het verlichtingsdenken en het daaruit voortkomende politieke liberalisme hebben ons verder gebracht, maar hebben ook schadelijke gevolgen gehad.

Het westerse liberalisme is ook de wegbereider voor het neoliberalisme geweest. In dit politiek-economisch denken wordt de rol van de staat zo klein mogelijk gemaakt en wordt de markt als het beste mechanisme gezien voor het organiseren van de samenleving. Daarom is overheidsingrijpen volgens het neoliberalisme noodzakelijk om de bestaansvoorwaarden voor de vrije markt te realiseren. 'De overheid moet de markt actief aanjagen in plaats van deze op haar beloop te laten, zoals de oude *laisser-faire*-gedachte impliceert. De markt is maakbaar'.⁴³ Het neoliberalisme groeide in Nederland uit tot het dominante, gangbare denken in de politiek.⁴⁴ Deregulering van de markt, privatisering en bezuinigingen werden als panacee op elk domein van de samenleving toegepast. Dit heeft weliswaar tot materiële welvaart geleid, maar niet voor iedereen. Ongelijkheid is inherent aan markteconomie⁴⁵ en de concurrentie tussen landen op arbeid leidt tot het verlies van zekerheid en perspectief voor vele werkenden. De steeds groter wordende rol van financiële motieven en markten in het functioneren van economieën en

samenlevingen, heeft als effect dat de logica van de korte termijn en ongeduldig kapitaal zo overal binnen dringt.⁴⁶ Het huidige gefinancialiseerde kapitalisme, met digitalisering als deeltjesversneller, heeft geleid tot de vermarkting van bijna alle sferen van ons leven. Econoom David Harvey zegt hierover: ‘Dit gaat gepaard met een druk die heeft geleid tot een wereld waarin de neoliberale ethiek van calculerend egocentrisme het sjabloon for menselijke persoonlijke socialisering kan worden. Het effect is stijgende individualistische isolatie, angst en neurose.’⁴⁷

Neoliberalisme leunt op de neoklassieke economie, de visie die uitgaat van de ‘homo economicus’. Dit fictieve, abstracte individu uit de ‘rational choice theory’ is voortdurend bezig met het maximaliseren van zijn materiële welvaart. Deze visie op onszelf reduceert mensen tot geïsoleerde, egocentrische individuen. We weten dat dit model geen realistisch mensbeeld vertegenwoordigt, maar slechts een gesimplificeerd model is. Toch zijn veel instituties ingericht op dit mens- en maatschappijbeeld van de zelfbewuste burger die de koers van zijn leven nauwkeurig uitstippelt. Hierop is ook het idee gebaseerd dat vraag en aanbod het beste mechanisme is voor het sturen van menselijk handelen.

De marktlogica wordt de afgelopen jaren in domeinen geïmplementeerd die traditioneel niet door marktlogica beheerst werden. Zo zien we dat steeds grotere delen van onze samenleving transactioneel zijn geworden. Overheden hebben dit mede gefaciliteerd. Ook basisdiensten die van oudsher tot het publieke domein behoorden, zoals zorg, zijn voor een deel tot product gemaakt, en er wordt flink winst op gemaakt. De zorg voor kinderen is nu bijvoorbeeld ook iets wat je inkoopt en wat zelfs deel is van het internationale financiële systeem.⁴⁸ Op de thuiszorg wordt miljoenen winst gemaakt door private aanbieders, terwijl het zorgpersoneel weinig verdient en lang niet altijd onder goede arbeidsomstandigheden werkt.⁴⁹

VAN EEN ATOMISTISCH NAAR EEN RELATIONEEL MENSBEELD

Het denken evolueert, het mensbeeld verandert en onze visie op de mens, natuur en gemeenschap ontwikkelt zich. We weten nu dat mensen geen geïsoleerde individuen zijn, maar onderdeel uitmaken van gemeenschappen met een gedeelde geschiedenis. We hebben behoefte aan sociale verbinding en zingeving. De mens bestaat in de blik van de ander, zei de filosoof Emmanuel Levinas.⁵¹ Toch

gaat de manier waarop onze economie is georganiseerd daar niet vanuit.⁵²

Mensen zijn sociaal, wederkerig en coöperatief van aard. Samenwerken is belangrijk voor de mens, en dit is wat ons wezenlijk onderscheidt van andere diersoorten en waarom we het zo ver gebracht hebben.⁵³ Mensen willen niet alleen ontvangen maar ook iets terugdoen. Alleen ontvangen is namelijk niet bevredigend en draagt niet bij aan het welzijn van mensen die eenzaam zijn, of aan het gevoel van menselijke waardigheid. Dat inzicht resoneert ook bij John T. Cacioppo, die in zijn neurowetenschappelijke werk bewees dat mensen niet alleen zorgzaamheid en aandacht nodig hebben voor henzelf, maar dat ze het biologisch gezien nodig hebben om dat ook terug te geven aan anderen.⁵⁴ Mensen hebben een ‘rijke wederkerige band’ nodig om te voorzien in een ‘diep-gewortelde behoefte aan een gevoel van thuishoren/thuiszijn’.⁵⁵

Antropologisch, historisch en psychologisch onderzoek heeft ook laten zien dat de context bepaalt hoe mensen zich tot elkaar verhouden. De antropoloog en psycholoog Alan Fiske liet begin jaren ‘90 in zijn boek *Structures of social life* zien dat er vier manieren zijn waarop mensen zich tot elkaar verhouden: door samen te delen, door zich te schikken naar gezag, door strikte gelijkheid toe te passen, of door middel van een markttransactie.⁵⁶ Hoewel de natuurlijke voorkeur van de mens vaak uitgaat naar delen of gelijkheid - binnen de familie of de buurt bijvoorbeeld - is vooral die laatste, de markttransactie, steeds dominanter voor menselijke verhoudingen en interactie geworden.⁵⁷ Ook in domeinen waar mensen zich van nature niet op die manier tot elkaar verhouden. Is zorg bijvoorbeeld wel iets dat zich leent voor een markttransactie?

REFERENTIES

- 40 | Verlichtingsdenkers als Kant en Voltaire bepleitten het loskoppelen van religie van moraal en wetenschap en het zoeken naar de vrijheid en de rede. Zie voor een inleiding: Van den Berg, F., *Verlichting*, Humanistische Canon, humanistischecanon.nl/venster/verlichting/
- 41 | Een goede kritiek op het verlichtingsdenken en daaruit voortkomende liberalisme, waarin ook de spirituele en morele armoede die hier het gevolg van is aan bod komt, is bijvoorbeeld: Fukuyama, F., "Liberalism and its Discontents", *American Purpose*, 2020, americanpurpose.com/articles/liberalism-and-its-discontent/
- 42 | Blom, P., "Een Nieuwe Verlichting", *De Groene Amsterdammer*, vol.49, 7 sept 2011, <https://www.groene.nl/artikel/een-nieuwe-verlichting>
- 43 | Oudenampsen, M., *Een Stille Revolutie? Neoliberalisme in de Polder*, 2018, merijnoudenampsen.org/2018/05/24/een-stille-revolutie-neoliberalisme-in-de-polder/.
- 44 | Oudenampsen, M., "Between conflict and consensus: The Dutch depoliticized paradigm shift of the 1980s", *Comparative European Politics*, Vol.18, pp.771-792, 2020, researchgate.net/publication/340282544_Between_conflict_and_consensus_The_Dutch_depoliticized_paradigm_shift_of_the_1980s
- 45 | Van Bavel, B., *De Onzichtbare Hand*, Amsterdam: Prometheus, 2020. Voor een bespreking van zijn werk, zie: Schoonen, W., "Gelijkwaardigheid is geen regel maar uitzondering. Bij mens, dier én plant", *Trouw*, 6 januari 2018, <https://www.trouw.nl/nieuws/gelijkwaardigheid-is-geen-regel-maar-uitzondering-bij-mens-dier-en-plant~b5c450aa/>
- 46 | Hall, P. en Soskice, D.: *Varieties of Capitalism*, Oxford University Press, 2001.
- 47 | Derbyshire, J., "The contradictions of Capitalism, an interview with David Harvey", *Prospect Magazine*, 2014, zie: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/the-contradictions-of-capitalism-an-interview-with-david-harvey>
- 48 | Kreling, T. en Schoorl, J., "Grootste Nederlandse kinderopvangbedrijf zit fiscaal op de Kaaimaneilanden", *De Volkskrant*, 28 mei 2020, volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/grootste-nederlandse-kinderopvangbedrijf-zit-fiscaal-op-de-kaaimaneilanden~b644ef55
- 49 | Van Ark, E., "Binnen twee jaar miljonair in de thuiszorg", *Follow the Money*, 26 juni 2019, fm.nl/artikelen/zorgcowboys-megawinsten-bedrijven
- 50 | Cacioppo, J.T. en Patrick, W., *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*, 2016, researchgate.net/publication/232518458_Loneliness_Human_Nature_and_the_Need_for_Social_Connection
- 51 | Levinas, E., *Altérité et Transcendence*, Montpellier: Fata Morgana, 1995, cup.columbia.edu/book/alterity-and-transcendence/9780231116510
- 52 | 'Although science has moved from the linear industrial-age worldview based on individualism, private property and an atomistic society, to one of systems, based on networks and relationships, this paradigm shift is hardly represented in politics, economy and law': Capra, F en Mattei, U., *The Ecology of Law*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 2015, fritjofcapra.net/the-ecology-of-law/
- 53 | Nowak, M.A. en Highfield, R., *Supercooperators. Altruism, Evolution and Why We Need Each Other to Succeed*, Free Press, 2012, simonandschuster.com/books/SuperCooperators/Martin-Nowak/9781451626636
- 54 | Zie ook: Cacioppo, J.T. en Patrick, W., *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*, 2016, researchgate.net/publication/232518458_Loneliness_Human_Nature_and_the_Need_for_Social_Connection
- 55 | Zie dit interview met John Cacioppo: Adams, T., "John Cacioppo: Loneliness is like an iceberg: it goes deeper than we can see", *The Guardian*, 28 februari 2016., theguardian.com/science/2016/feb/28/loneliness-is-like-an-iceberg-john-cacioppo-social-neuroscience-interview
- 56 | Fiske, A. P., *Structures of social life: The four elementary forms of human relations: Communal sharing, authority ranking, equality matching, market pricing*. Free Press, 1991., psycnet.apa.org/record/1991-97016-000
- 57 | Derbyshire, J., "The contradictions of Capitalism, an interview with David Harvey", *Prospect Magazine*, 2014, zie: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/the-contradictions-of-capitalism-an-interview-with-david-harvey>

Bowles, S. en Gintis, H., *A Cooperative Species, Human Reciprocity and its evolution*, Princeton University Press, 2011, press.princeton.edu/books/paperback/9780691158167/a-cooperative-species

IN DE PRAKTIJK, DEEL 3: EIGEN KRACHT

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- Commons-initiatieven werken vanuit de vaardigheden en kwaliteiten van de deelnemers.
- De vaak informele structuur binnen commons-initiatieven helpt leden bij het opbouwen van betekenisvolle relaties.

Het is eind april 2020 als we spreken met twee commons-initiatieven uit het zorgdomein: ‘clubhuis’ De Waterheuvel en Zorgcoöperatie Hoogeloon. De eerste is een bijzondere plek voor mensen met een psychiatrische achtergrond in Amsterdam. De tweede is vooral (maar niet uitsluitend) gericht op informele zorg voor ouderen uit Hoogeloon, Brabant. Beide initiatieven geven een eigen betekenis aan gemeenschap, de rode draad uit het veldwerk tot nu toe.

Het clubhuismodel van De Waterheuvel is een gemeenschapsmodel dat overwaaide uit New York, waar het eerste clubhuis gevestigd is, het Fountain House New York. We videobellen met staflid Martijn Ritzema van De Waterheuvel in Amsterdam. Hij vertelt ons dat De Waterheuvel mensen met een psychiatrische achtergrond een plek biedt, maar ze anders benadert dan ‘formele’ zorginstellingen. ‘De Waterheuvel is een ‘werkende gemeenschap’’, vertelt Martijn, ‘het is de bedoeling dat je door lid te worden, door het werk en door de activiteiten die we samen doen, betekenisvolle contacten en zelfvertrouwen opdoet. Samenwerken brengt mensen bij elkaar, en als je mensen bij elkaar brengt dan ontstaan er weer contacten en betekenisvolle relaties’.

Met andere woorden, De Waterheuvel probeert ex-psychiatrische patiënten niet te ‘helpen’, maar ze vooral in staat te stellen om zelf actief te blijven, mee te doen en een bijdrage te leveren aan het functioneren van de plek, het ‘clubhuis’. Daarom noemt De Waterheuvel, vertelt Martijn, de deelnemers bewust geen cliënten of patiënten, maar leden. We leren dat de nadruk bij dit soort commons-initiatieven dus ligt op de eigen kracht van de leden, in plaats van op hun tekortkomingen.

Die nadruk op eigen kracht en betekenisvolle relaties komen we tijdens het veldwerk vaker tegen, zoals bij Zorgcoöperatie Hoogeloon. Hoogeloon is een klein dorpje in Brabant met zo'n 2000 inwoners, waarvan een flink deel ouderen. We spreken met Sjan Kaethoven, zorgethica en actief voor de Zorgcoöperatie. Ze vertelt ons dat het voornaamste doel van de coöperatie is om ouderen zo lang mogelijk thuis te laten wonen, in Hoogeloon, en dat ze niet hoeven te verhuizen naar een verpleeghuis in een ander dorp.

De coöperatie organiseert onder andere een 'zorgspreekuur'. Sjan vertelt ons over een mevrouw die ze daar regelmatig zien: 'Eén mevrouw heeft haar kinderen heel ver weg wonen. Zij komt elke week even buurten, even zitten, en dan brengt ze wat post mee waar ze hulp bij nodig heeft. Dan weet ze dat ze het goed doet, en dat alles in orde is. Zo kan ze thuis blijven wonen, anders was ze allang opgenomen in een verpleegtehuis'. Het voorbeeld laat zien dat er een 'tussengroep' wordt bereikt: mensen die net niet meer helemaal zelfstandig zijn, maar ook niet in een verpleeghuis horen. De eigen krachten van ouderen worden zo goed mogelijk benut.

Het is voor formele zorginstellingen soms moeilijk om deze groep te bereiken. En om erachter te komen wat er nodig is om de ouderen zelfstandig te laten wonen. Waarom is dat zo, vragen we Sjan, en waarom bereikt de Zorgcoöperatie die mensen wél. 'Mijn rol is die van een vertrouwenspersoon', vertelt ze. 'Je hoort dingen, mensen komen naar ons toe en vertellen: 'Die is aan het dementeren, met die gaat het niet zo goed'. Dat horen we en daar kunnen we ook iets mee. We kunnen bij mensen naar binnen gaan voor een bezoek, bijvoorbeeld'. We leren van Sjan dat betrokkenen bij de Zorgcoöperatie die positie wel kunnen innemen, omdat ze niet in dienst zijn van een formele zorginstelling. 'Daar gelden andere, strengere regels voor wat je als zorgverlener allemaal wel en niet mag doen'.

4. VAN EINDELOZE GROEI NAAR EEN VOORZIENENDE ECONOMIE

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- In opkomend economisch denken maken transactionele en rationele dynamieken plaats voor andere modellen van menselijke interactie, zoals wederkerigheid, het dienen van de gemeenschap of gelijkheid.
- Steeds meer aandacht gaat in die andere, vooruitstrevende benaderingen van economie ook naar nieuwe modellen van organisatie en productie en naar een verschuiving van de focus op het 'ik' naar het 'wij'.
- De commons brengen veel van die nieuwe inzichten, modellen en benaderingen samen, in de theorie maar ook in de praktijk.

Er is steeds meer aandacht voor andere benaderingen van economie die beter tegemoetkomen aan de menselijke behoeften van wederkerigheid, sociale verbinding, zelfbeschikking en democratie.⁵⁸ Veel (her)opkomende economische denkscholen zoals de feministische economie, de sociale solidariteitseconomie en het concept van de welzijnseconomie bouwen voort op inzichten uit de psychologie en antropologie en staan een breder concept van economie voor. De commons brengen dit denken voor een deel in praktijk.

ZORGZAME EN PLURALE ECONOMIE

In de solidaire en sociale economie gaat het om sociale waardecreatie in plaats van winstmaximalisatie. Solidaire economische principes van uitwisseling en het verbinden van individuele belangen met die van de gemeenschap vormen de basis. Het gaat dan zowel om organisaties zoals coöperatieven, vakbonden, stichtingen en maatschappelijke ondernemingen als om activiteiten in de informele sector: het huishouden, informele zorg, aandacht voor ouderen, zelfgeor-

ganiseerde kinderopvang en andere lokale initiatieven. Deze sectoren worden nu over het algemeen vaak niet als deel van de ‘economie’ gezien.

De sociale-solidaire economische benadering van economie komt overeen met het feministische economische perspectief, dat ook veel nadruk legt op de informele sector, zorgzaamheid (‘care work’), het huishouden en zorg voor het collectief.⁵⁹ Ze pleiten dan ook beiden voor een breder concept van economie: andere vormen van productie, uitwisseling en verdeling zullen in acht moeten worden genomen, in plaats van alleen het loon, arbeid en markt -model.⁶⁰

Feministische denkers stellen: Zorg behoort tot de kern van het menselijk bestaan. Zorg dragen doe je voor je kinderen, voor je naasten, voor de zieken, voor je ouders maar ook voor het huishouden in het algemeen. Het dominante economische discours richt zich bijna alleen maar op de productiviteit van betaalde arbeid en besteedt weinig tot geen aandacht aan onbetaald werk. Terwijl die zorgzaamheid eigenlijk het fundament van de economie vormt, want marktgerichte sectoren van de economie kunnen niet bestaan zonder die zorgzaamheid. Deze zorg maakt gebruik van tijd, kennis, skills, empathie en wederkerigheid. Dit gaat om het maken van ontbijt, het huis opruimen, de was doen, kinderen opvoeden, burens helpen, eten maken, voor ouders zorgen en meer. Vaak komt dit werk op vrouwen neer.⁶¹

Vaak onderwaarden we de zorg die elke dag gegeven wordt door moeders, vaders, oma’s, burens, kinderen, vrienden en naasten. Omdat dit werk vaak onbetaald is, is het meestal ondergewaardeerd en vaak exploitatief, wat tot ongelijkheden in sociale status, carrièremogelijkheden, inkomen en machtsverhoudingen tussen man en vrouw zorgt.⁶²

De zorgzame economie is essentieel voor menselijk welzijn en productiviteit. Maar als we dit niet erkennen en er niet op een juiste manier mee om wordt gegaan, kan de druk oplopen en zorgen voor stress en kwetsbaarheid. Daarom is het belangrijk hoe we omgaan met budgetten voor kinderopvang, buurthuizen, sociale voorzieningen, ouderverlof, etc. Feministische economen pleiten voor het vrijmaken van tijd voor deze zorg en zien hier een rol voor de overheid.⁶³

ONTGROEI EN DE DONUT-ECONOMIE

Het nieuwe economische denken benadrukt principes als wederkerigheid, solidariteit en zorgzaamheid, maar dit denken is ook verweven met de noodzaak van de transitie naar een economie die geen roofbouw meer pleegt op de planeet. Het 'degrowth'-denken sluit hier nauw op aan. Degrowth, 'ontgroeien', betekent in de eerste plaats een kritiek op economische groei. Ontgroeiers willen het publieke discours vrijmaken van de groei-obsessie, om te beginnen door economische groei, in de zin van Bruto Binnenlands Product, niet langer als politiek doel te zien.⁶⁴ De degrowth-beweging pleit daarnaast voor een nieuwe inrichting van onze samenlevingen, zodat we minder natuurlijke hulpbronnen en fossiele brandstoffen nodig hebben. In zo'n alternatieve samenleving zullen andere kernwaarden centraal moeten staan. Zonder economische groei zullen we meer moeten delen, simpeler moeten leven, meer voor elkaar moeten zorgen.

Degrowth-denkers pleiten voor nieuwe vormen van wonen en produceren, zoals eco-gemeenschappen en coöperaties, waar samen zorgdragen gestalte krijgt. Dit noemen zij een 'reproductieve', zorgzame economie.⁶⁵ Sommigen van hen denken dat dit kan worden bereikt door een basisinkomen of een maximum inkomen, of door collectieve arbeidstijdverkorting. Dit soort ingrepen zouden ervoor kunnen zorgen dat mensen meer tijd overhouden voor onbetaalde gemeenschappelijke zorgactiviteiten.⁶⁶ Een ander idee dat nu steeds meer aandacht krijgt op beleidsniveau is dat van de welzijnseconomie. De welzijnseconomie zet in op een socialer en duurzamer systeem waarin de economie zich niet zozeer richt op groei, maar op welzijn. Het idee van de welzijnseconomie is verbonden met de hierboven genoemde denkscholen en presenteert zich soms als paraplu.⁶⁷

Een vergelijkbare kijk op economie komt ook terug in de 'donut- economie' van econoom Kate Raworth, het model waarin zij put uit het economische denken in de feministische economische theorie, de solidariteitseconomie, de complexiteitstheorie, het commons-denken en degrowth.⁶⁸ We zouden moeten streven naar een economie die rekening houdt met de grenzen van de planeet en het welzijn van mensen, stelt Raworth. Een succesvolle economie balanceert tussen het planetaire plafond - de buitenrand van de donut - en de sociale bodem - de binnenrand van de donut. Een economie waarin het niet alleen gaat om arbeidsproductiviteit en de marktsector, maar ook om de commons-sector en het

huishouden. In deze benaderingen is zorgdragen, voor elkaar, voor de buurt of de natuur, een integraal deel van de economie. Zorgzaamheid behoort tot de kern van het menselijk bestaan, creëert sociale waarde en creëert de voorwaarden voor een bloeiende gemeenschap, maar ook voor een goed functionerende markteconomie.

DE COMMONS

In de praktijk van de commons zien we veel van het nieuwe economische denken terug. In een commons draagt een groep mensen zorg voor een gedeelde hulpbron zonder veel inmenging van markt of staat. De commons zijn een organisatie-model voor democratische en zorgzame gemeenschappen. ‘Commoners’ zijn sociale actoren die ingebed zijn in hechte gemeenschappen die onderling communiceren, sociale normen naleven en hun collega’s scherp houden. Commoners zijn in staat om collectief bindende beslissingen te nemen en hun gedeelde hulpbron op lange termijn te onderhouden. De commons maken principes als wederkerigheid, delen en zorgzaamheid meer zichtbaar. Voorbeelden van commons zijn voedselcoöperatieven, informele zorg-initiatieven, broodfondsen, ecodorpen, stadsboerderijen, maar ook Wikipedia bijvoorbeeld. De praktijkverhalen in dit rapport gaan ook over commons-initiatieven, of organisaties die putten uit het commons-denken. De commons bevat een visie op een andere, meer solidaire, regeneratieve en democratische economie. Een commons-economie bestaat uit gemeenschappen die volgens duidelijke regels het beheer voeren over gedeelde hulpbronnen. Eigenaarschap en autonomie zit ingebakken in zo’n systeem. Mensen zijn producent, beheerder én consument: ze dragen actief bij aan het collectief en het collectief is op haar beurt voorzienend.

Elinor Ostrom won in 2009 de Nobelprijs voor Economie voor haar werk aan de commons. Met haar vele publicaties, waaronder haar bekendste werk ‘Governing The Commons’, leverde zij de nekslag voor het hardnekkige idee van de Tragedy of the Commons van Gareth Hardin.⁶⁹ Haar onderzoek op basis van drie decennia aan uitgebreid veldwerk en analyse nam prestaties van allerlei soorten systemen van zelforganisatie onder de loep, waarin gemeenschappen en groepen boeren samen hulpbronnen als stukken bos, visgronden of landbouwgrond beheren.⁷⁰ Haar bevindingen rekenden af met de mythe dat complexe sociaal-ecologische systemen, commons dus, nooit een duurzame en democra-

tische beheerstructuur zouden kunnen hebben.

Ostrom formuleerde acht ‘ontwerpprincipes’ voor op commons gebaseerde organisaties. Deze regels zijn bepalend voor duurzame organisatie modellen voor collectieve actie op de lange termijn. Zo moeten er bijvoorbeeld duidelijk afgebakende bevoegdheden zijn, duidelijke regels voor toegang en gebruik, mechanismen voor het oplossen van conflicten die wederzijds vertrouwen bevorderen en sancties om uitvreter af te schrikken. Ostrom bewees dat het mogelijk was om te voorkomen dat commons in elkaar storten en dat deze goed en duurzaam kunnen functioneren.

Mensen die als lid van een gemeenschap bijdragen aan het collectief creëren een ander soort waarde dan werknemers in een bedrijf of consumenten op een markt. Deze sociaal-ecologische waarde kan niet perse gemonetariseerd worden maar draagt toch bij aan welzijn. Deze vrijwillige sociale samenwerkingen dragen bijvoorbeeld ook bij aan onderzoek en kennisproductie, energieproductie, gezondheid en creatieve of culturele uitingen. Deze modellen van productie zijn vaak ook inherent duurzaam en daarmee regeneratief in plaats van extractief, omdat ze geen ‘surplus value’ proberen te onttrekken. Dat noemen Michel Bauwens en Vasilis Niaros ‘de value shift’. Ook bedrijven en overheidsinstellingen kunnen daarvan leren.

De laatste jaren zien we een enorme toename van commons-initiatieven. ‘De zoektochten van dergelijke burgerinitiatieven naar nieuwe zelfgemaakte vormen van bestaanszekerheid geven inhoud en vorm aan een nieuwe tijdgeest die momenteel aan het ontstaan is. In die nieuwe tijdgeest ligt het initiatief van maatschappelijk denken en doen niet meer bij de overheid en ook niet meer bij de markt. Er ontstaat een nieuw domein waarin groepen burgers onderling het primaat van handelen hebben en waarin zij in alle verscheidenheid hun verhoudingen regelen.’

Commons-denkers Bollier en Helfrich betogen dat een ontologische verschuiving in het denken nodig is om de commons te omarmen. Een ‘shift’ in perspectief in hoe we de mens in haar omgeving beschouwen: van individueel en dualistisch naar gemeenschappelijk en relationeel. Het Ik en het Wij zijn eigenlijk niet van elkaar te onderscheiden, stellen zij. Commons-gemeenschappen zetten het sociale, het relationele, de verhouding tussen mensen onderling, centraal. Met

de opleving van de commons van de laatste jaren is het pendulum weer terug aan het zwaaien, van het individualisme uit de Verlichting naar het collectieve van de 21ste eeuw.

REFERENTIES

- 58| Onderzoek laat zien dat mensen nu vooral behoefte hebben aan democratie, aan autonomie en zelfbeschikking, maar ook aan gelijkheid; zekerheid en verdeling. Zie: Bussolo, M. en Fleurbaey, M., *Do We Need a New Social Contract?*, Brookings, 2019, brookings.edu/blog/future-development/2019/04/11/do-we-need-a-new-social-contract
- 59| Eynaud, P et al. *Theory of Social Enterprise and Pluralism*, Routledge, pp.7, 2019, routledge.com/Theory-of-Social-Enterprise-and-Pluralism-Social-Movements-Solidarity/Eynaud-Laville-Santos-Banerjee-Avelino-Hulgard/p/book/9780367758332.
- 60| Gibson-Graham, J.K. *The End of Capitalism (As We Knew it)*, Blackwell Publishers, 1996, upress.umn.edu/book-division/books/the-end-of-capitalism-as-we-knew-it.
- 61| Feministische economie 'bekritiseert vrijwel alle aspecten van de dominante neoklassieke economie. [...] omdat deze theorie de status quo van genderongelijkheid in verdeling van werk, arbeid en zorg verdedigt en legitimeert', uit: Hartmann, H., "Family Theory: Feminist-Economist Critique", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, 2001, pagina's 5392-5397, scienceDirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/feminist-economics.
- 62| Folbre, N., *The Caring Economy: Well-Being and the Invisible Heart*, Great Transition, 2017, greattransition.org/publication/the-caring-economy.
- 63| Folbre, N., *The Caring Economy: Well-Being and the Invisible Heart*, 2017.
- 64| D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (eds.), *Ontgroei: Een vocabulaire voor een nieuw tijdperk*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2015 (NL vertaling uit 2016), janvanarkel.nl/ontgroei/
- 65| 'Reproductieve arbeid is alles wat nodig is om het bestaan te onderhouden en om de volgende generatie voort te brengen', uit: Duffy, M., "Doing The Dirty Work: Gender, Race and Reproductive Labour in Historical Perspective", *Gender and Society*, Vol 21(3), pp.313-336, journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0891243207300764
- 66| D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (eds.), *Ontgroei: Een vocabulaire voor een nieuw tijdperk*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2015 (NL vertaling uit 2016), janvanarkel.nl/ontgroei/
- 67| Van Riel, E., "Economisch denker Katherine Trebeck: 'groei is goed tot een bepaald niveau, daarboven wordt het schadelijk'", *Vrij Nederland*, 29 October 2020, vn.nl/katherine-trebeck-economische-groei/
- 68| In 'Doughnut Economics', het invloedrijke boek van Kate Raworth uit 2017, brengt ze systeemdenken, de sociale solidariteitseconomie, feministisch economisch denken en commons samen in het concept van de economie als donut. De gemeente Amsterdam omarmde recent het donut-denken en zet de komende jaren, geïnspireerd door Raworth, in op de transitie naar een regeneratieve stadseconomie: Raworth, K., *Doughnut Economics: 7 Ways to Think Like a 21st Century Economist*, Oxford: Chelsea Green Publishing, 2017, chelseagreen.com/product/doughnut-economics-paperback/.
- 69| Voor meer informatie, zie bijvoorbeeld: Commons Network, *Trump and the tragedy of the commons*, 2019, commons-network.org/news/trump-and-the-tragedy-of-the-commons/
- 70| Ostrom, E., *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*, New York: Cambridge University Press, 1990, cambridge.org/core/books/governing-the-commons/A8BB63BC4A1433A50A3FB92EDBB97D5
- 71| Zie: Cigolati, S en Wouters, J.: *The Commons and New Global Governance*, Edward Elgar, 2018, socioeco.org/bd/fiche-publication-1663_en.html
- 72| Zie bijvoorbeeld Bauwens, M en Niaros, V.: *Value in the Commons Economy*, 2020, commonstransition.org/value-commons-economy/
- 73| De Moor, T., "De herontdekking van het collectief", *Sampol* vol.4, pp.32, april 2013, http://www.collective-action.info/sites/default/files/webmaster/PUB_HerontdekkingCollectief_Sampol_4.pdf
- 74| Esteje, N., Janssen, R., *Samen werken aan bestaanszekerheid*, De Sociale Alliantie, Amersfoort, 3 juli 2016, pp.2, socialealliantie.nl/images/pdf/samen-werken-aan-bestaanszekerheid.pdf
- 75| Bollier, D., Helfrich, S.: *Fair, Free & Alive: The insurgent power of the commons*, New Society Publishers, 2019, pp.41-43, freefairandalive.org

IN DE PRAKTIJK, DEEL 4: WEDERKERIGHEID

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- De meeste commons-initiatieven leveren wederkerigheid op en hebben wederkerigheid nodig. Deelnemers plukken de vruchten van hun lidmaatschap, maar dragen vaak ook actief bij.
- Wederkerige systemen stimuleren het gemeenschapsgevoel en de onderlinge verbinding.

We schrijven mei 2020. De eerste lockdown is een feit en de contouren van de inzichten uit de gesprekken met initiatiefnemers van commons-initiatieven, worden langzaam zichtbaar. We zoomen in op een andere commons-praktijk, die van het lokale geld. Op verschillende plekken in Nederland bestaan er alternatieve geldsystemen die lokaal worden beheerd, zonder centrale banken of toezichthouders.

We spreken met de aanjager van het Alkmaarse geld, Dennis Engelsma, en Christel van den Berg, die met haar restaurant Vers Eten en Drinken deelneemt aan de ‘Vix’. Het is een van de paar honderd bedrijven uit Alkmaar die Vix accepteren. Waarom, vragen we Dennis en Christel, worden mensen en hun bedrijven lid? ‘De eerste reden is dat het omzetverhogend is’, vertelt Christel, ‘we hebben echt nieuwe gasten gekregen door de Vix’. Dennis refereert naar een onderzoek naar het omzetverhogende effect bij de Sardex, het lokale geld uit Sardinië, waaruit bleek dat het effect ‘makkelijk 20.000 euro’ bedroeg.

Hogere omzet is een belangrijke drijfveer, maar er schuilt een diepere betekenis onder de oppervlakte van gewoon ‘meer geld’, leren we. Christel vertelt ons over het moment dat zij met Vix producten of diensten inkoopt. ‘Als ik bijvoorbeeld drukwerk nodig heb, dan ga ik binnen het Vix-netwerk kijken en nadenken over: hoe kan ik dat lokaal houden’. Dennis voegt daaraan toe: ‘Het geld blijft lokaal. Dat is het gedachtegoed: we moeten het met z’n allen doen. Als je een restaurant in Vix betaalt, weet je zeker dat zij ook meer besteden bij andere lokale ondernemers.’

De betekenis van het lokale geld heeft, leren we van Christel en Dennis, te maken met wederkerigheid. Wederkerigheid is als je iets geeft, je daar iets voor terugkrijgt, maar niet precies dezelfde hoeveelheid of op hetzelfde moment. Wederkerigheid is in die zin een alternatief voor een pure markttransactie. Stel je een broer en zus voor. Hij helpt haar verhuizen en zij helpt hem twee maanden later met de woonkamer witten. Maar er zitten wel twee maanden tussen, en hoeveel witte muren gelijk staan aan het helpen verhuizen, is onduidelijk. Zo ontstaat er een relatie die niet alleen transactioneel van aard is, zoals wanneer je een broodrooster bij de Blokker koopt, bijvoorbeeld, maar wederkerig.

Terug naar Dennis en Christel in Alkmaar. We leren dat wederkerigheid zit ingebakken in de praktijk van het lokale geld. Betaalt Christel een leverancier in Vix, dan gaat die leverancier die Vix ook weer in het netwerk uitgeven. Dat is goed voor het netwerk, voor de stad, maar uiteindelijk ook weer voor de omzet en het gemeenschapsgevoel van Christel. Het voorbeeld suggereert dat in een systeem met ruimte voor wederkerigheid, de wederkerige kant van de mens ook naar boven kan komen. En het roept de vraag op: hoeveel ruimte voor wederkerigheid laat het Nederlandse sociale zekerheidssysteem? Kunnen mensen ook iets terug doen voor de groep gevers, in plaats van alleen maar ontvangen?

Vix is niet het enige initiatief dat we spraken dat ruimte schept voor wederkerigheid. Het gesprek met Martijn Ritzema van De Waterheuvel leerde ons ook dat mensen, ook als ze psychiatrische problemen hebben, niet alleen maar willen ontvangen, maar ook willen bijdragen en wederkerig willen zijn. Ook in een broodfonds kan de wederkerige mens floreren, omdat een sociaal mechanisme van steunen en gesteund worden zit ingebakken in het systeem. De voedselcoöperatie Vokomokum, net zo: elk lid levert een paar uur arbeid en krijgt daar later iets voor terug, in de vorm van betaalbaar organisch eten, een gemeenschapsgevoel, of een emotionele beloning.

5. REFLECTIES EN DISCUSSIEPUNTEN

Het bureau- en veldwerk dat we uitvoerden voor dit rapport, leidde tot inzichten en bouwstenen voor een toekomstvisie op bestaanszekerheid. En tot de vraag: hoe verhouden deze inzichten en bouwstenen zich tot ontwikkelingen in beleid en tot verschillende politieke denkwerelden? Het raadplegen van deskundigen, met deze vragen in het achterhoofd, is een belangrijk onderdeel van dit onderzoek geweest. Het gaf ons de mogelijkheid om de inhoud rijker en scherper te maken. In die gesprekken⁷⁶ kwamen verschillende aanvullende inzichten en discussiepunten naar voren. Hieronder bespreken we de voornaamste.

HET INDIVIDU EN DE NIET-ECONOMISCHE MENS

De Nederlandse overheid benadert de burger in veel gevallen als individu, met een focus op de economische mens. De SVB noemt mensen bijvoorbeeld ‘klant’. Het idee van het individu dat in vrijheid zijn eigen pad uitstippelt heeft ook zijn weerslag op de perceptie van bestaanszekerheid. Deze is in de laatste decennia verschoven van recht naar gunst: bijstandsgerechtigden schamen zich vaak voor het feit dat ze bijstand krijgen, wordt er in een van de gesprekken opgemerkt.

SOLIDARITEIT IN EEN ANDERE VORM, DE GRENZEN VAN WEDERKERIGHEID

Gemeenschap, eigen kracht, zorgzaamheid en wederkerigheid komen sterk naar voren in onze analyse en lijken steeds meer deel uit te maken van de tijdgeest. Maar een solidaire, zorgzame samenleving is natuurlijk niet nieuw, het gaat om een set waarden die herleven in plaats van ontdekt worden.

Hoe verhoudt wederkerigheid zich dan eigenlijk tot solidariteit? Je zou kunnen zeggen dat een solidair systeem gaat over herverdeling, de staat en de representatieve democratie. En dat wederkerigheid vooral verwijst naar de burgermaatschappij, naar vrijwillige banden tussen vrije en gelijkwaardige burgers.⁷⁷ Aan de andere kant is solidariteit ook het gevoel is waarop je wederkerigheid kan bouwen. Wat voor mensbeeld je hebt, bepaalt hoe je die wederkerigheid organ-

iseert of beïnvloedt, stimuleert of tegenwerkt. Veel van onze wet-en regelgeving lijkt nu ingestoken te zijn vanuit wantrouwen in plaats van vertrouwen.

Wederkerigheid betekent een continue relatie van geven en nemen. De meeste mensen willen ook graag iets terug doen in ruil voor de bestaanszekerheid die ze ontvangen. Toch heeft niet iedereen evenveel mogelijkheden om te geven en wederkerig te zijn. Het gesprek over wederkerigheid moet ook gaan over ongelijkheid en solidariteit met kwetsbare groepen.

LOKAAL EN DIVERS VERSUS NATIONAAL EN UNIVERSEEL

Decentralisatie presenteren we in dit rapport als bouwsteen voor de toekomst van de bestaanszekerheid. Commons gaan over lokale gemeenschappen en autonome(re) regio's en steden. Maar bestaanszekerheid wordt vooralsnog vooral ontworpen en grotendeels geregeld op nationaal niveau. Er bestaat een spanning tussen universaliteit en centraliteit aan de ene kant en diversiteit en lokaal zeggenschap aan de andere kant. Als het systeem van bestaanszekerheid centraal wordt ontworpen en universeel wordt opgezet, is een zekere mate van eenvormigheid onvermijdelijk in de manier waarop de overheid burgers benadert, en in wat de overheid aanbiedt aan en vraagt van mensen. Maar de omstandigheden en behoeften van mensen zijn vrijwel nooit gelijk.

Een project op lokaal niveau, in de leefwereld van de mensen zelf, is overzichtelijk en goed te organiseren. Mensen voelen dan een intrinsieke motivatie om verantwoordelijkheid te nemen voor het project. Toch kan een lokale aanpak ook een zekere mate van ongelijkheid tussen regio's betekenen. Verschillen rechten dan per woonplaats? Als de commons-gedachte onderdeel wordt van bestaanszekerheid, zijn misschien ook zekere standaarden nodig ten behoeve van gelijkheid.

Verdeling en solidariteit spelen een belangrijke rol bij het vraagstuk over lokaal versus nationaal. Het is een uitdaging, nu en in de toekomst, om te zorgen dat de juiste voorzieningen op de juiste plek terechtkomen. Er zijn veel verschillende gemeenschappen, met het risico dat een voorziening wel in de ene gemeenschap en niet in de andere wordt aangeboden. Hoe zorgen we voor een goede verdeling?

Een andere uitdaging voor het gemeenschapsdenken en commons-systemen in het bijzonder, is de uitsluiting die daar soms zit ingebakken. Ook goedbedoelende groepen zijn soms exclusief, ontoegankelijk, onveilig en uitsluitend. Hier zou een centrale overheid een bepalende rol kunnen spelen.

DE AANJAGENDE OF FACILITERENDE OVERHEID

De veranderende rol van de overheid is een belangrijk thema voor een gesprek over de toekomst van de bestaanszekerheid. De steun van de overheid, bijvoorbeeld, is vaak bepalend voor het succes van commons-initiatieven. Vertrouwen, de continuïteit van de overheidssteun en gelijkwaardige samenwerking zijn daarom cruciaal.

Beleid van de landelijke overheid heeft invloed op lokaal beleid. Een voorbeeld is het landelijk aanbestedingsbeleid dat gemeenten weinig ruimte biedt om te experimenteren met aanbesteding aan andere groepen dan private marktpartijen. Ook komen door strenge regels in het kader van de Participatiewet sociale coöperatieën moeilijk van de grond. Hoe maken we voor lokale gemeenten makkelijker om commons te omarmen?

Wat zou een waardevolle rol kunnen zijn voor overheden? Overheden hoeven zelf geen commons-initiatieven op te zetten, maar ze kunnen wel een faciliterende rol aannemen. Lokale overheden kunnen bijvoorbeeld helpen met het opzetten van werknemers-, voedsel- of buurtcoöperaties. Maar het initiatief blijft bij de burgers. Een regionale of landelijke overheid zou een centrale kennisbank voor wet- en regelgeving met betrekking tot de commons kunnen helpen aanleggen, die ontbreekt nu nog. De SVB zou vanuit haar datapositie een signaalfunctie kunnen aannemen, en kansen tot samenwerking en toekomstige uitdagingen in kaart kunnen brengen voor commons en gemeenschappen.

Bij een faciliterende overheid hoort ook faciliterende regelgeving. De regelgeving met betrekking tot sociale zekerheid is nu heel complex. Veel mensen kennen of snappen de regelingen daardoor niet. De les die we trekken uit de praktijk van commons-initiatieven is: een beperkt aantal heldere regels dient het systeem en al haar deelnemers.

DE BETEKENIS VAN EEN ZINVOLLE BIJDRAGE

Een van de verklaringen voor het succes van commons-initiatieven is het gemeenschappelijk doel. Een helder, gemeenschappelijk doel zorgt dat groepen het makkelijk eens worden over wat een zinvolle bijdrage.

Uit de reflecties van deskundigen komen verschillende vragen naar voren. Mee-doen aan de samenleving is van wezenlijk belang, maar wie beoordeelt of een bepaalde manier van bijdragen zinvol is? Moeten we niet voorzichtig zijn met voor mensen bepalen wat zinvol is en wat niet? 'Zinvol' kan voor iedereen wat anders betekenen.

Een zinvolle bijdrage kan ook gaan over onderdeel zijn van een gemeenschap en de bijdrage aan de groep, en niet alleen over de ontplooiing van het individu. Bepaalt iedereen zelf wat zinvol is, of is de kern dat we samen een voortdurend gesprek aangaan over wat zinvol is?

Dat gesprek is er niet altijd, komt ook uit de consultatie naar voren. We leven in een samenleving waarin zonder uitgebreid publiek debat bepaalde normen zijn gaan gelden die voor een deel bepalen wat wel of niet zinvol is. Dat hebben we sterk opgehangen aan een financiële waardering voor wat je doet. Ook al wordt vrijwilligerswerk in ons land wel erkend en gewaardeerd.

MONETARISERING SOCIALE ZEKERHEID

Geld staat heel centraal in het huidige systeem van bestaanszekerheid en economische en financiële ontwikkelingen bepalen in belangrijke mate de mogelijkheden voor het vergroten van de bestaanszekerheid. Tijdens de consultatie speelt de vraag: is geld het enige belangrijke als je het hebt over bestaanszekerheid? De SVB keert uit, maar als je echt anders wilt denken, moet je dan niet ook de rol van geld kleiner maken?

Bestaanszekerheid gaat over meer dan geld alleen. Toch is onze sociale zekerheid gemonetariseerd. En daardoor is het afhankelijk van en direct gelinkt aan de markteconomie want daar wordt het geld verdiend. Is dat niet problematisch, omdat die economie regelmatig in een crisis terecht komt en dan ook onze sociale zekerheid gevaar loopt?

Het universele basisinkomen komt ter sprake tijdens de consultatie en de vraag wordt gesteld: wie regelt het? We kunnen nadenken over basisinkomens op basis van de gemeenschap, bestuurd door gefedereerde gemeenschappen. In dit scenario zou het niet de staat zijn die bepaalt wie, hoeveel, voor hoe lang en waarvoor zo'n inkomen krijgt, maar lokale gemeenschappen die basisinkomens-programma's beheren en helpen om een gevoel van saamhorigheid, verantwoordelijkheid en betrokkenheid te creëren.⁷⁸

REFERENTIES

76| We organiseerden een consultatietraject met drie onderdelen. We deelden onze aanvankelijke bevindingen met denkers en doeners in de commons-beweging en daarbuiten, experts van de SVB en met onderzoekers van de wetenschappelijke bureaus van een aantal politieke partijen. Tijdens een online consultatie en twee gezamenlijke denksessies - een met de SVB en een met de wetenschappelijke bureaus van D66, VVD, PvdA, GroenLinks en CDA - ontvingen we commentaar en aanvullende inzichten. Deze gesprekken waren zeer onderhoudend en sterkten ons in onze overtuiging dat dit onderwerp steeds urgenter wordt. We hebben de input van onze gesprekspartners voor een groot deel geïntegreerd in de tekst van het rapport.

77| Laville, J-L., "Social and solidarity economy in historical perspective", in Utting, P. (ed.), *Social and Solidarity Economy: Beyond the Fringe*, 2015, socioeco.org/bdf_fiche-publication-1225_en.html

78| Commons Network, *Caring and thriving: Silke Helfrich and David Bollier on the future of social security*, 2020, commonsnetwork.org/news/caring-and-thriving-bollier-and-helfrich-on-the-future-of-social-security/

IN DE PRAKTIJK, DEEL 5: EEN GEMEENSCHAPPELIJK DOEL

INZICHTEN IN DIT HOOFDSTUK:

- De meeste commons-initiatieven hebben een gemeenschappelijk doel.
- Met een helder gemeenschappelijk doel is bepalen wat een zinvolle bijdrage aan het geheel is, relatief eenvoudig.

Hoe werken commons-initiatieven? En waarom werken ze? Zonder verdienmodel, zonder bazen, zonder bureaucratie. Is er iets dat mensen bijeen houdt, vertrouwen en gemeenschap schept, samenwerking bevordert? Zijn er, met andere woorden, voorwaarden voor het functioneren van een commons-systeem in de praktijk?

In onze reis door het Nederlandse commons-landschap gaan we natuurlijk ook langs de ‘Herenboeren’. De Herenboeren is een beweging van boerderijen die een ander systeem hanteren dan gebruikelijk is in de landbouw. Een boer is in dienst van een coöperatie van zo’n 200 huishoudens. Hij of zij produceert niet voor de markt, maar alleen voor de 200 aangesloten huishoudens. Dat scheelt een hoop stress en druk om competitief te zijn op de markt, om te groeien of om technologisch te innoveren.

Het is maart 2020 als Douwe Korting van Herenboeren Nederland ons uitlegt hoe het Herenboeren-model werkt. De introductiemiddagen voor nieuwe leden, nieuwe Herenboeren, zijn dan net afgelast in verband met een pandemie. We vragen Douwe: waarom sluiten mensen zich bij de Herenboeren aan? ‘Herenboeren begint met een andere, duurzame manier van in je voedsel voorzien’, vertelt hij. ‘Een duurzaam model voor voedselproductie staat voorop, daar teken je voor als lid’. Met andere woorden, het doel van een Herenboerderij staat buiten kijf. Douwe vertelt ons dat nieuwe leden een intensieve introductie krijgen waarin het doel en het organisatiemodel veel aandacht krijgt. Zo is iedereen aan boord met waar het om gaat op de boerderij. Klinkt logisch, maar het belang van zo’n gemeenschappelijk doel mogen we niet onderschatten.

We spreken ook met een Herenboer uit Rotterdam, Lucas van Zuilen. We vragen hem naar de manier waarop het bestuur wordt gekozen. ‘De kandidaten

voor het bestuur stellen zich voor en er is nauwelijks discussie. Ze krijgen vooral groot applaus uit de zaal. We gaan dit met z'n allen doen. Iedereen is enorm blij dat dit er is, dat mensen hier tijd in steken'. 'Dit' verwijst naar het ontwikkelen van de Herenboerderij in Rotterdam.

Douwe voegt daaraan toe dat deelnemers, naast een bestuursfunctie vervullen, op allerlei manier bijdragen aan het doel, direct of indirect. 'Je hebt mensen', vertelt hij, 'die meehelpen met de aardappeloogst of een keer schoonmaken, of af en toe een rondleiding geven, recepten uitwisselen of een workshop organiseren. Soms is het met het zand tussen de nagels, soms op een andere manier.' We leren dat iedereen die aanbiedt om bij te dragen aan welkom is. En dat dat onder andere komt doordat het gemeenschappelijke doel, duurzame voedselproductie, helder is.

Een duidelijk gemeenschappelijk doel maakt het makkelijker om het eens te worden over wat een zinvolle bijdrage is. Dat is vaak minder duidelijk in een stadsbestuur, bijvoorbeeld. De Herenboeren hebben natuurlijk een schaalvoordeel: het is makkelijker om 500 neuzen dezelfde kant op te krijgen dan 17 miljoen neuzen. Toch leren we dat een duidelijk gemeenschappelijk doel het succes van commons-initiatieven helpt verklaren. Als je het eens bent over de grote lijnen, is er ruimte voor vertrouwen en eigen inbreng en initiatief.

Een paar weken later, in april 2020, spreken we met Ad Vleems van Ecodorp Boekel, die eerder in deze reportage al voorbij kwam. We vroegen Ad: waarom komen mensen in het Ecodorp wonen en wijst het Ecodorp mensen ook wel eens af? Zijn antwoord raakt direct aan het gemeenschappelijk doel: 'Mensen komen hier met allerlei redenen binnen. De een voor het groen en de ander voor de innovatie. Maar het belangrijkste is dat ze achter de visie staan. Dat is wel echt een basis. Je mag kiezen wat voor jou geldt, voor iedereen is iets anders belangrijk, maar die visie is wel echt van ons.'

Die visie of dat doel bestaat bij het Ecodorp uit een zo zelfvoorzienend en duurzaam mogelijk dorp. Wat is een zinvolle bijdrage aan het dorp? Simpel, een bijdrage die het gemeenschappelijke doel dichterbij brengt. Met dit inzicht komt onze reis langs commons-initiatieven in Nederland tot een eind. Wanneer we onze laptop dichtklappen na het laatste interview, zijn we vooral dankbaar, voor de tijd, medewerking en energie van alle initiatiefnemers. Zij leverden cruciale inzichten voor een toekomstvisie op bestaanszekerheid. Zonder jullie bijdrage was dit rapport er niet geweest. Dank jullie wel!

6. LEREN VAN DE TOEKOMST: BOUWSTENEN EN TRANSITIE-PADEN

Op basis van de inzichten die we uit de theorie en de praktijk hebben gehaald, formuleren we zeven bouwstenen waarmee we een toekomstvisie op bestaanszekerheid kunnen smeden. Hoe die toekomstvisie eruit ziet, is afhankelijk van welke kant de discussie op gaat, de komende tijd. Wij identificeren twee transitiepaden, die we als samenleving zouden kunnen gaan bewandelen. In dit hoofdstuk beschrijven we eerst de bouwstenen, en daarna de transitiepaden.

1. DE GEMEENSCHAP

De overheid kan iemand als individu benaderen of als onderdeel van een groter geheel. Uitdagingen van socio-economische aard kunnen als individueel probleem worden gepresenteerd of als collectieve opdracht. In bloeiende gemeenschappen staat niet het individu centraal, maar het collectief. Het huidige systeem geeft weinig handvatten om naar de mens als gemeenschapswezen te kijken. Mensen hebben behoefte aan gemeenschappelijkheid en collectiviteit. Daarom denken wij dat de gemeenschappen in toekomstige gesprekken over de Nederlandse bestaanszekerheid meer het focuspunt zullen zijn, in plaats van slechts het individu.

2. WEDERKERIGHEID

Voor elkaar zorgen, iets terug doen, op elkaar kunnen bouwen: het is een primaire behoefte van de mens. Liefdadigheid is niet genoeg, want mensen hebben het nodig om zelf ook te geven. Meestal gebruiken we het woord ‘wederkerigheid’ in Nederland als we het hebben over ‘de tegenprestatie’ die de burger doet voor de staat in ruil voor bestaanszekerheid. Wij bedoelen iets anders. Wij hebben het over de wederkerigheid tussen burgers, niet tussen de burger en de overheid. Als we accepteren dat wederkerigheid een primaire menselijke behoefte is, dan zou moderne bestaanszekerheid moeten garanderen dat iedereen tijd, ruimte en middelen heeft om wederkerigheid te betrachten.

3. ZINVOLLE BIJDRAGE

Zoals wij hierboven schrijven, is dit een belangrijk onderdeel van de Nederlandse bestaanszekerheid: dat mensen de ruimte krijgen om een zinvolle bijdrage te leveren aan de samenleving. Dat geldt andersom natuurlijk ook: om een zinvolle bijdrage te kunnen leveren is bestaanszekerheid essentieel. Maar wat is zinvol in onze samenleving? Op die vraag komen vaak uiteenlopende antwoorden. Hoewel wij geen eenduidig antwoord op deze politieke vraag kunnen geven, wijzen wij wel hierop: de deelnemers aan een commons-initiatief hebben een gezamenlijk doel en een bijdrage aan de groep is zinvol als het bijdraagt aan dat doel. Misschien moet de samenleving het eerst eens worden over het doel, voordat ze kan definiëren wat een zinvolle bijdrage is.

4. EIGEN KRACHT

Succesvolle gemeenschapsinitiatieven werken vanuit de inherente talenten van haar deelnemers. Deze organische, bijna natuurlijke benadering gaat uit van het vertrouwen op aanwezige vaardigheden, kennis en ervaringen van de leden. In bloeiende gemeenschappen werkt iedereen met elkaar aan het verduurzamen van die bloei vanuit zijn eigen kunnen. En dat werkt ook de andere kant op: Een gemeenschap komt pas echt tot bloei als iedereen in zijn kracht staat. Wij stellen dat dit vertrouwen op de eigen kracht van mensen binnen een collectief hoe dan ook onderdeel moet zijn van een duurzaam systeem van bestaanszekerheid in de toekomst.

5. ZORGZAAMHEID

We zien de definitie van gezondheid en zorg veranderen. In het Engels spreekt men van een ‘caring economy’, om een systeem te beschrijven waarin mensen de tijd en de ruimte krijgen om voor elkaar te zorgen, niet alleen in medische zin,

maar breder, doelend op alle vormen van zogenaamde ‘sociale reproductieve arbeid’. Voornamelijk vrouwen werken parttime en doen daarnaast veel ander werk, maar dat wordt vaak niet als arbeid gezien.⁷⁹ Een toekomstvisie op bestaanszekerheid zal zich tot dat inzicht moeten verhouden. Een gemeenschap is pas echt inclusief, democratisch en succesvol als iedereen meedoet. Daarom is het cruciaal dat mensen voor elkaar zorgen. Hetzelfde zien wij bij succesvolle buurtgroepen en sociale bewegingen.⁸⁰ Wat voor toekomstvisie op bestaanszekerheid je ook hebt, die zorgzaamheid zal daarin een grote rol spelen.

6. HET LOKALE

Veel nieuwe ideeën en initiatieven die gaan over verbinding, autonomie, zekerheid en zingeving zetten een lokale aanpak en kleinschaligheid centraal. Dit is vaak praktisch handig, maar er zit ook vaak een visie op democratisch organiseren achter. Vertrouwen, mede-eigenaarschap en zelfsturing zijn geen aardigheden in deze gemeenschappen, maar essentiële bouwstenen voor succes. Dit geldt in zekere zin ook voor steden en dorpen, die nieuwe vormen van democratie, actief burgerschap en lokaal beheer vormgeven en in de praktijk brengen. In dat kader is het interessant zijn om de rol van steden in de toekomst van de bestaanszekerheid te onderzoeken. Het ligt in de lijn der verwachting dat een toekomstvisie op bestaanszekerheid zich buigt over de vraag of gemeenten misschien beter in staat zijn om lokale sociale zekerheid te definiëren en te ontwerpen.

7. VERTROUWEN BOVEN CONTROLE

Als we iets kunnen leren uit de commons-wereld, dan is het wel dat gemeenschappen opbloeien en succesvol zijn als mensen elkaar vertrouwen en dat collectieve processen nieuw vertrouwen creëren.⁸¹ Een van de belangrijkste lessen die we leren in het publieke domein halen we uit de affaire rondom de kinderopvangtoeslag.⁸² De hardvochtigheid waarmee burgers achterna werden gezeten om ontvangen toeslagen terug te betalen komt voort uit een systeem dat gebouwd is op wantrouwen. De overheid zou haar burgers moeten vertrouwen in plaats van te controleren, en de overheid zou instituties moeten ontwerpen ‘die het beste in de mens naar boven halen’, zoals Ostrom zei.⁸³ Wantrouwen is geen model voor de toekomst.

TRANSITIEPADEN:

DE OVERHEID ALS AANJAGER VAN ZORGZAAMHEID EN SOLIDARITEIT

Hoe nu verder? De coronacrisis heeft de discussie gekanteld. Steeds vaker gaat het over de mens in de systemen⁸⁴ en de rol van het collectief. Die kanteling in het debat roept de vraag op wat de rol van de overheid moet zijn in de toekomst van de bestaanszekerheid. Onze conclusie is dat de overheid een belangrijke rol speelt in het faciliteren en stimuleren van een samenleving waarin bestaanszekerheid tot bloei komt. Dat kan in ieder geval op twee manieren, die wij hieronder beschrijven in de vorm van ‘transitiepaden’. Meer dan specifieke voorstellen, zijn dit denkrichtingen, deuren die opengaan, de komende jaren, in het publieke debat over bestaanszekerheid.

TRANSITIEPAD 1:

RUIMTE VOOR DE WEDERKERIGE MENS

Wij stellen dat de wederkerige mens tot haar recht komt in een solidaire samenleving en dat de atomisering van de samenleving tegen de natuur van de mens in gaat. Om voorwaarden te scheppen voor de volle verwezenlijking van bestaanszekerheid, is een bloeiende solidariteitssector nodig. De overheid kan de aanjager zijn van deze nieuwe solidariteit. Dat kan zij doen door de zorgzaamheid en wederkerigheid die wij in dit rapport beschrijven, te omarmen en te verweven in het huidige stelsel. Onze conclusie is dat de bouwstenen die we hierboven beschrijven kunnen worden gebruikt om die omarming te bereiken. Met zorgzaamheid bedoelen we niet alleen mantelzorg, maar ook bijvoorbeeld kinderopvang, contact met de burens, tijd voor de buurttuin en aandacht voor de ouderen in de straat. Zorgen voor elkaar, voor de natuur, voor het huis en de burens, die activiteit is maar voor een klein deel vertegenwoordigd in onze economische modellen. Er zijn vele strategieën en ideeën te bedenken om zorgzaamheid en wederkerigheid in te bouwen in het systeem. Wij geven hieronder alvast twee voorbeelden, als suggestie.

VOORBEELD 1: RECHT OP GEVEN

Sinds 1983 staat bestaanszekerheid in haar moderne vorm in de Nederlandse Grondwet. Deze sociale rechten gaan verder dan een garantie op financieel bestaansminimum: Nederlandse burgers hebben het recht op welzijn, als onderdeel van bestaanszekerheid.⁸⁵ In ons onderzoek komt duidelijk naar voren dat wederkerigheid een primaire levensbehoefte is voor mensen. Misschien moet dit onderdeel zijn van het nieuwe sociale contract. Misschien moet er in de toekomst een verplichting zijn voor de overheid om mensen een minimum aan tijd en middelen te garanderen om hun zorgzaamheid te ontplooien, bijvoorbeeld door bij te dragen aan een collectief met een gemeenschappelijk doel. Wij noemen dat het Recht op Geven. Net als andere sociale rechten, zou dit recht moeten worden opgenomen in de Grondwet.

VOORBEELD 2: CARE INCOME

De pandemie was een crisis voor publieke gezondheid, maar het was ook een organisatiecrisis. Op verschillende schaalniveaus bleek de verzorgende kant van onze samenleving niet zo goed georganiseerd, gefinancierd of moeilijk te mobiliseren. Dit zorgde voor tekorten in en overbelasting van de medische gezondheidszorg, maar ook in crises achter de voordeur, met ouders die hun werk en hun kinderen niet allebei evenveel aandacht konden geven, of die geen middelen hadden om de zorgtaken van de basisschool adequaat over te nemen. De coronacrisis heeft aan de oppervlakte gebracht hoe weinig erkenning en ruimte er in onze maatschappij is voor belangrijke zorgtaken, zoals het zorgen voor onze kinderen en onze naasten. Dit roept de vraag op hoe we onszelf anders kunnen organiseren, zodat de verzorgende kanten van het dagelijks leven een prominere rol krijgen in onze economische organisatie. Centraal in dat vraagstuk staan de organisatie van arbeid en zorgzaamheid.

Wij stellen het ‘care income’ voor als concept om mee te nemen in een gesprek over dit organisatievraagstuk. Een zorgzaamheidsinkomen (om niet de verwarrende term ‘zorginkomen’ te hoeven gebruiken) zou een economische waardering en stimulans zijn voor iedereen die meer tijd en ruimte nodig heeft om die zorgzame activiteiten te ontplooien. We noemen het geen ‘basisinkomen’ omdat

die term vaak wordt gebruikt in voorstellen om de bijstand te versimpelen en minder duur te maken. Maar een zorgzaamheidsinkomen zou ook universeel zijn, ervan uitgaande dat elke Nederlander tijd en ruimte nodig heeft om voor haar of zijn omgeving te zorgen. Het Nederlandse care income zou dus geen vervanging moeten zijn van de bestaande sociale zekerheid, maar een economische erkenning en aanmoediging van de reeds bestaande zorgzaamheid die nu vaak ondergewaardeerd wordt of ongevalueerd blijft.⁸⁶

TRANSITIEPAD 2:

RUIMTE VOOR DE ZORGZAME ECONOMIE

De bouwstenen hierboven zijn bevindingen die uit ons theorie- en praktijkonderzoek komen. Zij leiden ons tot de conclusie dat de overheid de zorgzame economie moet aanjagen omdat juist daar de wederkerige mens tot zijn recht komt. De zorgzame economie is het solidaire domein waarin de gemeenschap en het lokale centraal staan, en waar veel van de bouwstenen uit dit onderzoek samenkomen. Het is de sector van burgerinitiatieven, buurtgroepen, zorgcoops en buurtmoestuinen. En van verenigingen, vrouwennetwerken, maatschappelijke ondernemingen en vakbonden. En het is het domein van de commons.

Om zo'n aanjagende rol aan te nemen, is het wellicht nodig om een andere logica te hanteren dan waar het huidige dominante economische denken op gestoeld is. Dat dominante denken ziet de mens soms teveel als winstgedreven speler op een vrije markt, als consument, in plaats van als samenwerkende en betrokken burger. In ons onderzoek komt een alternatief voor de 'homo economicus' naar voren, namelijk de wederkerige mens ('homo reciprocans'). Vanuit dat alternatieve mensbeeld komt ook een andere visie op economie. Economie is meer dan alleen de markt van vraag en aanbod of de bij elkaar opgetelde opbrengsten van bedrijven: economie is het samenspel van markt, staat, huishouden en commons.⁸⁷ Allevier die domeinen zijn op hun eigen manier voorzienend en waardecreërend.

Het is die lokale, pluralistische, democratische en waardegedreven economie die de mens in staat stelt om wederkerigheid te betrachten, om in collectiviteit te leven, en om zo op te bloeien als onderdeel van een gemeenschap. Het is deze zorgzame economie die in dat opzicht bijdraagt aan bestaanszekerheid. Wij concluderen dat de overheid een rol kan spelen in het maken van ruimte voor de zorgzame economie. De overheid als partner van de solidariteitssector. Ook dit transitiepad heeft vele mogelijke uitwerkingen. En ook hier bieden wij alvast twee voorbeelden.

VOORBEELD 1: PUBLIEK-CIVIELE PARTNERSCHAPPEN

Een publiek-civiele partnerschap (PCP) is een vehikel voor gelijkwaardige samenwerkingen tussen gemeenschappen of buurten en de lokale overheid. Het wordt gezien als middel voor gemeenschappen en overheden om op stads- of regioniveau effectief te bouwen aan sterke gemeenschappen en autonome en veerkrachtige buurten en burgers.⁸⁸ Deze partnerschappen kunnen in de plaats komen van hiërarchische subsidie-relaties en zijn een aanvulling op zakelijke aanbestedingen en publiek-private partnerschappen. In Amsterdam wordt hiermee de komende jaren geëxperimenteerd⁸⁹; in Bologna is deze constructie al langer staand beleid.⁹⁰ Het ‘uitdaagrecht’, of right to challenge, is een voorbeeld van een uitwerking van deze benadering.⁹¹ Dat buurtrecht werd ook expliciet genoemd in het Regeerakkoord van het kabinet Rutte III⁹², in 2017. Een PCP is zo ingericht: niet de overheid is leidend, maar de groep die zich inzet voor de buurt of regio; niet monetaire waarde staat centraal maar toegevoegde maatschappelijke waarde; en geen concurrentie tussen collectieven is nodig om ‘effectiviteit’ te vergroten, maar een infrastructuur op basis van vertrouwen en samenwerking. De PCP is een deel van het antwoord op de vraag hoe we ruimte kunnen maken voor commons. Uit onze gesprekken met zorgcoöperaties en Herenboeren en andere actieve gemeenschappen, blijkt dat zij dikwijls vast komen te zitten in institutionele logica en regelgeving. Uit eerder onderzoek van ons komt dit ook naar voren: commons-initiatieven hebben vaak te kampen met blokkades die vanuit de politiek of de instituties worden opgeworpen.⁹³

VOORBEELD 2: BUURTMUNTEN

De Vix in Alkmaar, het Torreke in Gent, de Makkie in Amsterdam Oost: buurtmunten zijn alomtegenwoordig. Maar ook verder weg vind je ze: in Massachusetts heb je bijvoorbeeld de Berkshare, in Japan heb je de Fureai Kippu, In Sardinië heb je de Sardex en in Bangladesh heb je de Bangla-Pesa. Overal waar met lokale, alternatieve valuta wordt geëxperimenteerd, staat het stimuleren van de lokale economie centraal. Buurtmunten hebben kort gezegd twee grote voordelen: je kunt meer economische bedrijvigheid en waarde in de buurt houden, en je kunt maatschappelijke waarden, zoals zorgzaamheid, toevoegen aan de munt. De vertaling van Fureai Kippu, de Japanse alternatieve munt, is bijvoorbeeld ‘ticket voor zorgzame relatie’.

Lokale, alternatieve munten worden gebruikt om lokaal geproduceerde economische waarde in de buurt te houden en geld niet te laten ‘ontsnappen’ via grote bedrijven naar internationale financiële markten. Meer geld op lokaal niveau helpt vervolgens de plaatselijke economie te laten bloeien, en creëert een netwerk van bewoners en lokale bedrijven. De mensen die ervoor kiezen om de munt te gebruiken, zetten zich bewust in om lokaal te kopen en hebben daarbij een persoonlijk belang bij de gezondheid en het welzijn van hun gemeenschap door de basis te leggen voor een werkelijk levendige, bloeiende economie. Buurtmunten kunnen worden uitgegeven door een gemeentelijk fonds of door een coöperatieve bank of zelfs door een consortium van lokale bedrijven of stichtingen. Dit soort valuta’s stimuleren een gevarieerde en veerkrachtige regionale economie die verantwoorde productie en consumptie ondersteunt en prioriteit geeft.

REFERENTIES

79 | Zie bijvoorbeeld: “Vrouwen werken het minst fulltime van Europa”, *EenVandaag*, NPO Radio 1, 2020, [nporadio1.nl/binnenland/27636-nederlandse-vrouwen-werken-het-minst-fulltime-van-europa](https://www.1radio.nl/binnenland/27636-nederlandse-vrouwen-werken-het-minst-fulltime-van-europa)

80 | Ook, zelfs, of juist tijdens de verschillende lockdowns in 2020 speelde ‘mutual aid’ een grote rol van betekenis, zie Whitley, M., “Why Mutual Aid?”, *Open Democracy*, 2020, opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/why-mutual-aid-social-solidarity-not-charity/

81 | De ‘virtuose triade van vertrouwen, sociaal kapitaal en wederkerigheid’ beschrijft de zichzelf versterkende dynamiek van sociale netwerken, wederzijds vertrouwen en normen van wederkerigheid, die elk op hun beurt elkaar sterker maken. Uit: Henry A. D. en Dietz, T. “Information, networks, and the complexity of trust in commons governance”, *International Journal of the Commons*, vol.5(2), pp. 188-212, thecommonsjournal.org/articles/10.18352/ijc.312/

82 | In het eindrapport van de Parlementaire Ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag wordt beschreven hoe ‘de grondbeginselen van de rechtsstaat zijn geschonden’, zie: *Eindverslag onderzoek kinderopvangtoeslag overhandigd*, Tweede Kamer, 17 december 2020, [tweedekamer.nl/nieuws/kamernieuws/eindverslag-onderzoek-kinderopvangtoeslag-overhandigd](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/verlagen/onderzoek-kinderopvangtoeslag-overhandigd)

83 | Elinor Ostrom zei in haar lezing bij het in ontvangst nemen van de Nobelprijs voor de Economie, die voor een groot deel ging over vertrouwen: ‘De belangrijkste les uit mijn intellectuele zoektocht voor de analyse van overheidsbeleid, is dat de mens een complexere motivatie-structuur heeft en meer in staat is om sociale dilemma’s op te lossen dan in de eerdere *rationele keuze*theorie werd gesteld. Het grootste deel van de afgelopen decennia is het belangrijkste doel van beleidsanalisten geweest om instituties ontwerpen om vanuit zelfbelang denkende individuen te dwingen (of te *nudgen*) om betere resultaten te bereiken. Uitgebreid empirisch onderzoek brengt me ertoe om te stellen dat in plaats daarvan de kerndoelstelling van overheidsbeleid zou moeten zijn om de ontwikkeling van instituties te faciliteren die het beste in de mens naar boven halen.’: Ostrom, E., *Beyond Markets and states: Polycentric governance of complex economic systems*, 8 december 2009, nobelprize.org/uploads/2018/06/ostrom_lecture.pdf

84 | Ook bij de overheid staat de mens in het systeem steeds vaker centraal: de SVB neemt ‘maatwerk’ en persoonlijke dienstverlening bijvoorbeeld expliciet op in haar *Jaarplan 2021* (en in eerdere jaarplannen). Zie bijvoorbeeld: Rijksoverheid, *Jaarplan Sociale Verzekeringsbank*, pagina 20, [rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2020/12/14/bijlage-11-svb-jaarplan-2021](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2020/12/14/bijlage-11-svb-jaarplan-2021)

85 | Voor een uitgebreide wetenschappelijke bespreking van Artikel 20 van de Grondwet, zie: Houwerzijl, M. en Vlemminx, F., “Commentaar op Artikel 20 van de Grondwet” in Hirsch Ballin, E.H.M. en Leenknecht, G. (red.), *Artikelsgewijs Commentaar op de Grondwet*, 2020, www.nederlandrechtsstaat.nl/grondwet/artikel.html?artikel=20&categorie=&auteur=&refwoord=&l=1#artikel20

86 | Voor meer informatie over het care income, zie bijvoorbeeld: “Collaborative Feminist Degrowth: Pandemic as an Opening for a Care-Full Radical Transformation”, *Collective Research Notebook*, <https://www.degrowth.info/en/feminisms-and-degrowth-alliance-fada/collective-research-notebook>

87 | Econoom Kate Raworth citeert vaak de 18e eeuwse denker James Stuart, die in 1767 schreef: ‘Economy in general is the art of providing for all the wants of a family, seeking to secure a certain fund of subsistence for all the inhabitants, to obviate every circumstance which may render it precarious; to provide everything necessary for supplying the wants of the society, and to employ the inhabitants in such manner as naturally to create reciprocal relations and dependencies between them, so as to supply one another with reciprocal wants’. Zie bijvoorbeeld: Raworth, K., *What Is Economics*, <https://www.kateraworth.com/2013/11/12/what-is-economics-anyway/>

88 | Milburn, K. en Russel, B., “Public-Commons Partnerships Building New Circuits of Collective Ownership”, *Common Wealth*, 2019, common-wealth.co.uk/reports/public-common-partnerships-building-new-circuits-of-collective-ownership#chapter-6

89 | Zie pagina 6 van de beleidsbrief van wethouder aan de Gemeenteraad: Groot-Wassink, R., *Beleidsbrief democratisering*, 19 maart 2019, verstuurd op 10 april 2019, amsterdam.raadsinformatie.nl/document/7462752/1/09012f97828afcf7c. De hele raadsvergadering is hier terug te kijken: <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/vergadering/558619>

90 | Holemans, D., “Introducing the Partner State: Public-Civic Partnerships for a Better City”, *Government Innovation*, Nesta, [nesta.org.uk/blog/introducing-partner-state-public-civil-partnerships-better-city/](https://www.nesta.org.uk/blog/introducing-partner-state-public-civil-partnerships-better-city/)

91 | Denker des Vaderlands: Mooi als burgers het gezamenlijke gazon maaien, maar daag ze nou eens uit om echt mee te doen, *Trouw*, 17 januari 2021, www.trouw.nl/politiek/denker-des-vaderlands-mooi-als-burgers-het-gezamenlijke-gazon-maaien-maar-daag-ze-nou-eens-uit-om-echt-mee-te-doen~ba1ae28d/

92 | *Regeerakkoord 2017: Vertrouwen in de Toekomst*, pagina 7, <https://www.rijksoverheid.nl/regering/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-2017-vertrouwen-in-de-toekomst>

93 | Voor een overzicht van de obstakels en de voorgestelde oplossingen om de staat een meer faciliterende rol te laten spelen, zie: Kimmel, J., Gentzsch, T. en Bloemen, S., *Urban Commons: Shared Spaces*, Berlijn-Amsterdam, 2018, pagina’s 40-48, commonsnetwork.org/news/shared-spaces-new-paper-on-urban-commons/

Zie ook het pleidooi van hoogleraren Iaione en Foster voor een ‘enabling state’ in: Foster, S.R. en Iaione, C., “Ostrom in the City: Design Principles and Practices for the Urban Commons”, uit: De Groot, T. en Bloemen, S.: *Our Commons: Political Ideas for a New Europe*, pp.59-60, Amsterdam, 2019, commons-network.org/ourcommons/

NAWOORD

Dit rapport is het product van een samenwerking tussen Innovatielab Novum en Stichting Commons Network. We hebben een klein jaar onderzoek gedaan naar de toekomst van de Nederlandse bestaanszekerheid, gezien vanuit de commons. Dit onderzoek was theoretisch en praktisch. We hebben literatuuronderzoek gedaan naar de geschiedenis van het Nederlandse sociale contract, naar nieuwe economische modellen, we hebben gekeken naar nieuwe inzichten uit de antropologie en de psychologie over de mens in het systeem en we hebben in de commons-literatuur zelf gezocht naar inzichten over bestaanszekerheid.

Daarnaast hebben we een groot aantal pioniers geïnterviewd die dit denken in de praktijk brengen. We zijn op bezoek geweest in Boekel, bij het nieuwe Ecodorp, en in Alkmaar, om te kijken hoe ondernemers daar met de digitale buurtmunt ‘Vix’ werken. We hebben gesproken met de initiatiefnemers van Zorgcoöperatie Hoogeloon en met coördinatoren van zorginstelling De Waterheuvel. We hebben Herenboeren bezocht in Boxtel en broodfondsen bekeken in Utrecht en Leiden. Wat we leerden van dit veldwerk hebben we gecombineerd met inzichten uit de theoretische verkenningen, om zo tot bouwstenen te komen voor een toekomstvisie.

Derde pilaar van dit onderzoek, naast verkenning van theorie en praktijk, is de grootschalige ‘peer consultatie’ geweest. We hebben gesprekken gevoerd met experts uit ons internationale netwerk, om hen de kans te geven kritiek te leveren op ons werk. We hebben events georganiseerd met denkers van wetenschappelijke bureaus van de verschillende politieke partijen, met collega’s van andere kennisinstituten zoals Waag en HvA, met academici van de Universiteit Leiden en de UvA en met adviseurs uit het sociaal domein. Deze kritische gesprekken hebben ons werk beter gemaakt en ons denken aangescherpt.

Tot slot hebben we met creatieve en strategische beleidsadviseurs van de Sociale Verzekeringsbank zelf gebrainstormd over de grote vragen die in dit rapport aan bod komen. Hoe kijken zij als uitvoerders aan tegen onze ideeën van

buitenaf? Hoe denken SVB-ers zelf over de bestaanszekerheid, als mensen die dicht bij het vuur zitten? Deze sessies hebben ons gesterkt in de overtuiging dat dit onderzoek pas het begin is. Het domein van zorgzaamheid, buurtecosystemen, nieuwe economie en gezondheid staat nog maar in de kinderschoenen. Wij geloven dat dit denken de komende tijd relevanter en invloedrijker zal gaan worden in Nederland en daarbuiten.

Dit is geen beleidsrapport geworden, maar een verkenning van denkrichtingen op weg naar de toekomst. We doen dan ook geen beleidsaanbevelingen. Wel geloven wij, als Novum en Commons Network samen, dat de transitiepaden die hier beschreven worden, kunnen dienen als inspiratie voor beleidsmakers in het domein van de bestaanszekerheid, vlak na de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 en in de jaren daarna. Wordt vervolgd.

Amsterdam, januari 2021.

Namens Innovatielab Novum:

Lysbet Dekker

Matthijs Goense

Robert Vos

Namens Stichting Commons Network:

Thomas de Groot

Sophie Bloemen

Jens Kimmel

LEREN VAN DE TOEKOMST

COMMONS EN BESTAANSZEKERHEID IN THEORIE EN PRAKTIJK

Leren van de toekomst: Commons en bestaanszekerheid in theorie en praktijk. Op naar nieuwe solidariteit.

Met deze verkenning van de toekomst van bestaanszekerheid willen Commons Network en Novum een bijdrage leveren aan de maatschappelijke discussie over solidariteit en het sociale contract.

Praktijkverhalen over commons-initiatieven zoals zorgcoöperaties, voedselcoöperaties, buurtmunten en broodfondsen worden afgewisseld met nieuwe inzichten over onder andere de donut economie, degrowth, de commons en de wederkerige mens.

Leren van de toekomst neemt de lezer mee, langs de oorsprong van de Nederlandse solidariteit, via nieuwe economische inzichten en praktijken, naar de toekomst van de zorgzame samenleving.